

A photograph showing the backs of two men in dark suits, standing in a room and looking towards a wall. The lighting is dramatic, with strong highlights on the wall and the men's hair, and deep shadows on their suits. The overall mood is contemplative and serious.

Ο ΕΑΥΤΟΣ

και

Ο ΆΛΛΟΣ

Ο εαυτός και ο άλλος

Ο διαχειρισμός της διαφορετικότητας

Προσφώνηση του Μεγ. Διδ. και Προέδρου του Τεκτονικού Ιδρύματος Νικολάου Βουργίδα κατά την ανοικτή εκδήλωση της 14ης Νοεμβρίου 2009

Κυρίες και κύριοι,

Το Τεκτονικό Ιδρυμα και οι τέκτονες της Μεγάλης Στοάς της Ελλάδος, στην προσπάθειά τους να συμβάλουν στην πνευματική βελτίωση των ανθρώπων και την ψυχική και ηθική ανάταση αυτών, οργανώνουν ανοικτές εκδηλώσεις όπου επιστήμονες υψηλού κύρους αναπτύσσουν κοινωνικά θέματα.

Η σημερινή εκδήλωση, όπως προκύπτει από το πρόγραμμα έχει σαν θέμα: «Ο ΕΑΥΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΛΛΟΣ: Ο ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ».

Ο άνθρωπος είναι κατά τον Αριστοτέλη «ον κοινωνικό» και «συζευκτικό».

«Μόνος του δεν ζει κανένας εκτός εάν είναι ή θηρίο ή Θεός».

Ο διανοητικά και ψυχολογικά ισορροπημένος άνθρωπος έχει ανάγκη να επικοινωνεί με τους άλλους ανθρώπους, με τα άλλα δημιουργήματα του Θεού.

Σκοπός του ανθρώπου είναι η «κοινωνία» με την ανθρωπότητα.

Μέσα από αυτήν, δημιουργείται η σχέση με τον συνάνθρωπο, δημιουργείται η αναγνώριση και η εκτίμηση.

Μέσα στην κοινωνία ο άνθρωπος συνειδητοποιεί τον εαυτό του και τους άλλους ανθρώπους, εκεί αναγνωρίζει και αναγνωρίζεται.

Έτσι αισθάνεται την έλλογη ύπαρξή του. Εκεί στην κοινωνία σπουδάζει την κοινωνική δικαιοσύνη, την ισότητα και την αδελφότητα.

Ο άνθρωπος, όταν συμπορεύεται με τον συνάνθρωπό του και κοινωνικοποιείται με αυτόν, τότε επιτυγχάνεται ο σκοπός της ζωής του. Τότε υπερβαίνει το «εγώ» του και στον «άλλον», τον συνάνθρωπό του, τον πλησίον του, βρίσκει τον εαυτό του, τότε επιβιώνει αληθινά γιατί ολοκληρώνεται και μένει αιώνια.

Γι' αυτό είναι ανάγκη ο άνθρωπος να προσβλέπει προς τον πλησίον του με αδελφικότητα, ν' αντιληφθεί ότι και ο έτερος, ο Άλλος, είναι δημιούργημα του αυτού Θεού. Είναι όν με ψυχή και πνεύμα. Είναι έκφραση της πιο υψηλής ανθρώπινης δύναμης που λειτουργεί εντός του, το ένστικτο της αρχέγονης μνήμης της Δημιουργίας, ο γενετικός κώδικάς του, αυτό το οποίο σήμερα η επιστήμη το αποκαλεί DNA και το οποίο η μοριακή βιολογία πασχίζει να εξιχνιάσει.

Έτσι, πλάθοντας τον άνθρωπο-άνδρα, ο Δημιουργός, μέσα στην απαρέγκλιτη «λογική» της θείας Δημιουργίας, έπλασε και τον άνθρωπο-γυναίκα.

Κατά ζεύγη δημιούργησε άλλωστε όλα τα ζώα και τα πουλιά, ζεύγος και τον άνθρωπο, ώστε να αυξάνονται και να πληθύνονται για να συντελεσθεί

«Μόνος του
δεν ζει κανένας
εκτός αν είναι ή
θηρίο ή Θεός».

το έργο της θείας Δημιουργίας. Ο άνθρωπος όμως, ενώ γίνεται δημιουργός, δεν γίνεται Θεός. Πάντα θα παραμένει ένας «άλλος», από τον Θεό.

Αλλά και κάθε άνθρωπος που έρχεται στον κόσμο, είναι ένας άλλος άνθρωπος, διαφορετικός σε κάτι από όλους τους άλλους, αφού άλλωστε για να γίνει αμέσως αντιληπτή αυτή η διαφορετικότητα, αρκεί να αναφέρω ότι μέχρι σήμερα δεν έχουν ευρεθεί να ομοιάζουν απολύτως τα αποτυπώματα του χεριού ενός, με κάποιου άλλου ανθρώπου.

Την αρχή αυτής διαφορετικότητας, η οποία ξεκινά από τα έγκατα της αναπαραγωγής του ανθρώπου και αποτελεί το μυστήριο της Δημιουργίας, επιχειρεί να διασπάσει και ανατρέψει σήμερα ο άνθρωπος με την επιστήμη της μοριακής βιολογίας.

Αναφέρομαι φυσικά στην περίφημη κλωνοποίηση, η οποία παρ' ότι αναμφισβήτητα είναι επιστημονικό επίτευγμα πρώτου μεγέθους, εντούτοις τέτοια επιτεύγματα μπορούν να αλλάξουν τον χαρακτήρα και να υποβιάσουν τον άνθρωπο σ' ένα τεχνολογικά σχεδιασμένο προϊόν, με συνέπειες άγνωστες στο ανθρώπινο είδος.

Επανερχόμενοι στην μοναδικότητα του ανθρώπου, παρατηρούμε ότι τον χαρακτήρα του μορφοποιεί σε κάθε άνθρωπο, όχι μόνο η υπαρκτική του αυτοτέλεια αλλά και η άγρυπνη επιβεβαίωση της διαφορετικότητάς του από άνθρωπο σε άνθρωπο. Βεβαίως, η ομοιότητά τους ως ανθρώπων, δεν καταλύει την καταστατική τους ετερότητα. Ετεροι, «άλλοι», απέναντι στον Θεό, υπάρχουν μεταξύ αιωνιότητας και Ιστορίας και αναγνωρίζονται ως «άλλοι». Ο κάθε ένας είναι ένας «άλλος» που μέσα στο αποκαλυπτικό θαύμα της ομηρικής γλώσσας, δηλώνεται ως «πλησίον».

Έτσι, παρά τη διαφορετικότητά μας, είμαστε όμοιοι, γιατί αναδύομαστε όλοι από το εργώδες του ζεύγους. Για μία και μόνη στιγμή, σ' αυτούς τους δύο, που αποτελούν το ζεύγος, επιτρέπεται, παραχωρείται να αναστείλουν την ετερότητά τους, επιτρέπεται να συναρθρωθούν σε μία ύπαρξη, καταλύοντας την ατομικότητά τους, γενόμενοι «σάρκα μία», για να ανασυστήσουν αμέσως (την ετερότητά τους), μετά το πέρας του μυστηρίου της Δημιουργίας.

Ο «άλλος», εκείνη τη στιγμή, τελεί υπό αναστολή, γιατί αλληλοαπορροφάται με τον έτερο «άλλο» για να πλάσουν ένα καινούργιο «άλλο».

Το λιγότερο ευλογείται έτσι από το περισσότερο, το «πλησίον» των άλλων συντήκεται, ενσαρκώνεται, για να ανακύψει το μυστήριο του νέου ανθρώπου, το νέο «άλλο», ο πλησίον.

Ο Τεκτονισμός κυρίες και κύριοι, όντας κατ' εξοχή ανθρωποκεντρικό σύστημα, που διερευνά, προάγει και παρατηρεί τον άνθρωπο, ασχολείται με αυτόν, με σκοπό να τον προάγει πνευματικά και ηθικά, στην επίγεια ζωή του και όχι στο «επέκεινα», με το οποίο ασχολείται η θρησκευσιολογία και όχι ο Τεκτονισμός.

Γι' αυτόν τον «άλλο» τον πλησίον, που οφείλουμε να τον αισθανόμεθα ως εαυτόν, θα σας μιλήσουν οι εκλεκτοί επιστήμονες του πάνελ.

Παρακαλώ προς τούτο, τον πρώτο ομιλητή αναπληρωτή καθηγητή της Ψυχιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γεώργιο Αλεβιζόπουλο να προσέλθει στο βήμα. ■

Εγώ και ο άλλος

Αλεβιζόπουλος Γεώργιος

Αναπληρωτής καθηγητής της Ψυχιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Θα προσπαθήσω να συνδυάσω το θεωρητικό υπόβαθρο που ακούσαμε, με τις καινούριες πληροφορίες της επιστήμης, η οποία σε κάθε περίπτωση μας δίνει την δυνατότητα κατανόησης των ομοιοτήτων της διαφορετικότητάς μας.

Οντολογία και ψυχιατρική

Οντολογία: είναι κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται με τα όντα ως μονάδες και τον τρόπο συσχετισμού μεταξύ τους.

Ψυχιατρική: είναι ο κλάδος της ιατρικής που ασχολείται με την διάγνωση, την θεραπεία και την πρόληψη των ψυχικών διαταραχών.

Ο συνδυασμός της οντολογίας με τη ψυχιατρική είναι η μελέτη της φύσεως των ψυχικών διαταραχών μέσα από ιατρικούς όρους και παραμέτρους, έτσι ώστε να μπορούμε να κατανοήσουμε την εξέλιξη και αυτό που λέμε ψυχή του ανθρώπου με την έννοια της νευροεπιστήμης. Η διαφορετικότητα έχει τον κίνδυνο να

κατακερματίζει την εικόνα του όντος. Κατά την ψυχιατρική προσωπικότητα είναι το σύνολο των τάσεων ενός ατόμου που δρα, συμπεριφέρεται ή οργανώνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να διαφοροποιείται από τους άλλους ανθρώπους, ως προς το χαρακτήρα τη στάση ζωής και τα ενδιαφέροντά του. Η δομή της προσωπικότητας συνεπάγεται την ανάπτυξη ηθικών αξιών, οι οποίες, αν και είναι προσωπικές για κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, αξιολογούνται από την κοινωνία.

Πώς δημιουργούνται οι ηθικές αξίες;

Είναι θεϊκή παρέμβαση, είναι λογική, είναι ηθική διαίσθηση, είναι συνδυαστική επίδραση τυχαίων παραγόντων;

Πριν από τέσσερα χρόνια ένας δάσκαλος της ψυχιατρικής ο Eric Candel, έκανε μία εξαιρετική σκέψη. Μέχρι τώρα προσπαθούμε να απαντήσουμε στη ψυχιατρική με περίπλοκα συστήματα. Ας κατέβουμε σε πολύ απλά συστήματα, αφού όσο πιο απλά είναι, τόσο πιο εύκολα μπορούμε να τα κατανοήσουμε.

Πώς διακρίνονται τα γεγονότα από τις αξίες;

Ο τρόπος που δομείται η προσωπικότητα, η λογική του ανθρώπου είναι προϊόν των ηθικών αξιών. Η λογική όμως είναι ανεξάρτητη από τα συναισθήματα. Για παράδειγμα όταν είσαι θυμωμένος αντιδράς με ένα τρόπο που η λογική σου κάτω από άλλες συνθήκες θα τον απέρριπτε. Όταν είσαι χαρούμενος πάλι αντιδράς με έναν τρόπο δεκτικό που πάλι η λογική σου κάτω άλλες συνθήκες θα τον απέρριπτε. Άρα η λογική ως έννοια δεν είναι ανεξάρτητη από τα συναισθήματα. Η λογική συχνά περιορίζει την ευχαρίστηση, την ικανοποίηση και την φαντασία, λειτουργεί ως αυτοπεριορισμός προστασίας της ολότητας. Ο έλεγχος ρυθμίζεται από ένα σύστημα ανταμοιβής και η πραγματικότητα είναι πως οι αποφάσεις πάρα πολύ συχνά είναι προϊόν συγκυριακών παραγόντων. Ας πούμε ότι έχουμε ένα νομοταγή οδηγό αυτοκινήτου αλλά ένα βράδυ σε ερημικό δρόμο με ένα φανάρι που

**Ο τρόπος που
δομείται η
προσωπικότητα,
η λογική του
ανθρώπου είναι
προϊόν των
ηθικών αξιών.**

είναι κόκκινο, κοιτάζει αριστερά, κοιτάζει δεξιά και περνάει το κόκκινο. Αυτή είναι μία στιγμιαία παράτυπη συμπεριφορά, αλλά όμως αυτός ο άνθρωπος παραμένει τυπικός στη ζωή του. Αυτή είναι μία συγκυρία όμως που θα μπορούσε να αλλάξει τον ρου των πραγμάτων. Ένα άλλο αυτοκίνητο που ερχόταν εκείνη την στιγμή, ένα ατύχημα αλλάζει την ζωή και των δύο.

Εγώ και ο άλλος.

Εγώ είμαι η λειτουργία μου, η πολυδιάστατη δομή μου και η εγκεφαλική μου, αυτό είναι που με κάνει να είμαι αυτός που είμαι. Ο άλλος όμως υφίσταται διότι είμαστε κοινωνικά όντα, διότι η εμπιστοσύνη αποτελεί θεμελιώδη αξία, η κοινωνική απομόνωση κοστίζει και η αναξιοπιστία κοστίζει. Η συνύπαρξη είναι μία μακρόχρονη διαδικασία. Για να δούμε τί λέει σήμερα η επιστήμη για την αλληλεπίδραση του ατόμου και του περιβάλλοντος, τα γονίδια, τον πολιτισμό και την μάθηση. Διαφέρουν αυτοί οι δύο; Ο ένας είναι άνθρωπος, ο άλλος είναι ένας κοντινός μας συγγενής, έχουν ακολουθήσει την ίδια πορεία;

Εκπαίδευση που διαμορφώνει τα πράγματα.

Τα γονίδια θα λέγαμε ότι με κάποιο τρόπο καθορίζουν, όπως ας πούμε ο κλώνος τη συμπεριφορά. Αν φτιάξουμε κλώνους θα έχουμε τους ίδιους ανθρώπους σαν αυτούς από τους οποίους προήλθαν; Η απάντηση είναι όχι βέβαια. Δεν θα έχουμε τους ίδιους κλώνους γιατί εξαρτάται από το πού αναπτύσσεται κανείς.

Ο Caspine έκανε δύο μελέτες που κράτησαν δεκαοκτώ χρόνια. Έκανε μία πολύ ενδιαφέρουσα υπόθεση. Πήρε από μία πόλη της Νέας Ζηλανδίας όλα τα παιδιά που γεννήθηκαν μία χρονιά και παρακολούθησε την πορεία της ζωής τους. Ταυτόχρονα πήρε δύο γονιδιακές παραμέτρους. Η μία είναι ένα ένζυμο MAOA και είδε πώς επηρεάζει η κατάσταση αυτού του ενζύμου την κακοποίηση και μετέπειτα την αντικοινωνική συμπεριφορά των παιδιών. Οι άνθρωποι που είχαν χαμηλή δραστηριότητα αυτού του ενζύμου, μετά από κακοποιήσεις οδηγήθηκαν να έχουν παραβατική συμπεριφορά. Τα παιδιά που είχαν υψηλή δραστηριότητα δεν είχαν παραβατική συμπεριφορά.

Έγινε μία ακόμη μελέτη στην ίδια ομάδα, που μελετήθηκε ένα άλλο στοιχείο, το οποίο σχετίζεται με την κατάθλιψη και τα συναισθήματά μας. Βρέθηκε ότι στα ίδια παιδιά μία παθολογική μορφή αυτού του ενζύμου, όσο πιέζονταν στην ζωή τους, τόσο είχαν περισσότερες πιθανότητες να έχουν κατάθλιψη.

Από τις πληροφορίες που έχουμε μέχρι σήμερα, τα γονίδια είναι το χαρτί και το μολύβι, την ιστορία την γράφει όμως ο άνθρωπος, ο καθένας μας είναι διαφορετικός, ο καθένας μας γράφει την δική του ιστορία, αυτό δεν μπορεί να αλλάξει ποτέ όσο ίδια και αν είναι τα γονιδιακά μας. Οι γονιδιακοί δίδυμοι έχουν τεράστιες διαφορές στην συμπεριφορά τους.

Εξαρτάται από πάρα πολλές παραμέτρους. Τα βιολογικά συστήματα είναι επιδεκτικά στην μάθηση. Το παράδειγμα της υπερπροστατευτικότητας μπορεί να βλάψει. Τα παιδιά τα οποία αμελούν οι μητέρες, έχουν μικρότερες πιθανότητες να πάθουν άσθμα, γιατί τότε παράγεται κορτιζόνη και αυτή μειώνει τις πιθανότητες της νόσησης. Έχουν όμως πιθανότητες να πάθουν ζημιές τα παιδιά για άλλους λόγους. Όμως τίποτα σε αυτή την ζωή δεν είναι απόλυτα καλό και απόλυτα κακό. Όλα τα πράγματα συνενώνονται και συνυπάρχουν.

Οι γονότυποι μπορεί να αποτελέσουν πλεονέκτημα ή μειονέκτημα ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο εκφράζονται. π.χ. το άγχος είναι χρήσιμο, όταν βρίσκεται κάποιος σε απειλητικό περιβάλλον, είναι όμως εξαιρετικά δυσάρεστο, όταν βρίσκεται σε ήσυχο περιβάλλον. Για παράδειγμα τώρα εγώ νοιώθω ασφαλής, μιλάω, θα μπορούσα να νοιώθω άγχος. Αυτό θα δυσκόλευε την κουβέντα μου. Δεν το νιώθω, είμαι προσαρμοσμένος.

Εάν ένιωθα απλώς δεν θα έβγαινε αποτέλεσμα. Άρα το άγχος δεν είναι κατανάλωση καλό ή κακό. Το ζήτημα είναι τι το κάνεις; Αν πούμε ότι ένας άνθρωπος είναι φτιαγμένος να έχει άγχος, αυτό μπορεί να διορθωθεί; Μπορεί δηλ. το υλικό, ο κλώνος, που είπαμε πριν να αλλάξει; Ναι! μπορεί. Μια μητέρα μπορεί να κάνει το παιδί της που έχει ένα γονίδιο που του προκαλεί άγχος, να μη έχει άγχος; Πώς μπορεί να γίνει αυτό; Απλώς με το να σταματήσει την έκφραση του γονιδίου. Γιατί ξέρουμε ότι τα γονίδια μπορούν να σταματήσουν να εκφράζονται π.χ. μια μητέρα αρουραίος μπορεί να προστατέψει τα μικρά της από το άγχος, απλώς γλείφοντας τα και χτενίζοντάς τα. Τα μικρά αυτά είναι φτιαγμένα να έχουν ένα γονίδιο τα οποία τα κάνει να είναι επιρρεπή στο άγχος. Εάν όμως τις πρώτες έξι μέρες, η μητέρα τα φροντίσει και τα “καλλωπίσει” τότε αυτό το γονίδιο αναστέλλεται και δεν λειτουργεί. Με αποτέλεσμα το μικρό να είναι ανθεκτικό στο άγχος. Εάν με χημικό τρόπο του στερήσουμε αυτό το γονίδιο τότε το μικρό ξαναγίνεται επιρρεπές στο άγχος. Τι μας λέει αυτό σε επίπεδο κοινωνίας; Ο κάθε άνθρωπος μπορεί να γίνει καλός ή κακός. Ο κάθε άνθρωπος μπορεί να είναι από πριν με στοιχεία καλοσύνης ή κακότητας. Ο Hall στο *Leviathan* έλεγε ότι ο άνθρωπος, εάν δεν είχε κάποιον να τον ελέγχει θα ήταν μόνο κακός. Δεν συμφωνώ με την άποψη αυτή. Η κοινωνία είναι αυτή, που προσδιορίζει πώς γίνονται τα πράγματα.

Ξέρουμε ότι υπάρχουν πάρα πολλοί βιολογικοί δείκτες που όταν προσατευθεί το μικρό από την μάνα του η πιθανότητα - αν και έχει ακόμη δυσμενές γενετικό περιβάλλον - να εκδηλώσει μία αρρώστια είναι πάρα πολύ μικρή. Για παράδειγμα όλα τα παιδιά που κυοφορούνται από την ένατη έως την δέκατη ένατη εβδομάδα, αν η μητέρα τους, έχει πολύ stress και είναι πολύ πιεσμένη, έχουν πολλές πιθανότητες να γίνουν καταθλιπτικά στην ζωή τους, να γίνουν αγχώδη, να αναπτύξουν ψυχοπαθολογία. Αν στο δεύτερο και τρίτο τρίμηνο η μητέρα αντιμετωπίσει φτώχεια, χωρισμό, δυσκολίες, τα παιδιά εάν έχουν υπόστρωμα θα έχουν δραματική εξέλιξη. Ο μηχανισμός αυτός παραμένει ίδιος στον άνθρωπο όπως και στα ζώα.

Μελέτες δείχνουν ότι το μητρικό stress κατά το δεύτερο και τρίτο τρίμηνο της κύησης μπορεί να επιφέρει τα ίδια

αποτελέσματα. Διάφορες ψυχοτραυματικές περιβαλλοντικές επιδράσεις μπορούν να ενεργοποιήσουν τη δυσλειτουργική διαδικασία και αυτή η δυσλειτουργική συμπεριφορά ενεργοποιεί και άλλες παράλληλα δυσλειτουργικές συμπεριφορές. Ένα

παράδειγμα που το ζούμε κάθε μέρα. Έχουμε δύο παιδιά το ένα είναι έξυπνο, ευχάριστο, πολύ καλό, το άλλο δεν τα πηγαίνει πολύ καλά, ούτε στα μαθήματα, δεν είναι και πολύ ευχάριστο. Έρχονται οι διάφοροι φίλοι, συγγενείς, φέρνουν δώρα, θα ασχοληθούν πιά πολύ με το έξυπνο παιδί. Με το άλλο θα ασχοληθούν λιγότερο. Σιγά - σιγά θα φέρνουν καλύτερα δώρα στο έξυπνο παιδί. Το έξυπνο παιδί θα πάει σχολείο και λίγο καλύτερα θα του συμπεριφερθούν οι δάσκαλοι γιατί όλοι βέβαια θέλουμε να δουλεύουμε με τους καλούς. Το παιδί που δεν είναι τόσο καλό θα αρχίσει να αυξάνει το χάσμα του σε σχέση με τον αδελφό του. Και βέβαια όσο απομακρύνεται από το κυρίως στρώμα, από τον κύριο δρόμο, τόσο θα αναπτύσσει "περιθωριακές" σχέσεις. Και έτσι στην πραγματικότητα, από την πρώτη στιγμή έχουμε φτιάξει συνθήκες για να κάνουμε ένα παιδί να βγει έξω από τον κυρίως δρόμο, να χάσει τον δρόμο του.

Και αυτό είναι κάτι το οποίο μπορούμε να το αλλάξουμε. Η χρήση ψευδαιοθσιογόνου είναι ένας σημαντικός παράγοντας που οδηγεί στην διαδικασία και βέβαια, η επίδραση της ομάδας μπορεί να φέρει θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα. Αν όμως οι άνθρωποι, προερχόμαστε από το ίδιο θεμελιώδες υλικό και ακολουθούμε

Από τις πληροφορίες που έχουμε μέχρι σήμερα, τα γονίδια είναι το χαρτί και το μολύβι, την ιστορία την γράφει όμως ο άνθρωπος, ο καθένας μας είναι διαφορετικός, ο καθένας μας γράφει την δική του ιστορία, αυτό δεν μπορεί να αλλάξει ποτέ όσο ίδια και αν είναι τα γονίδιά μας. Οι γονιδιακοί δίδυμοι έχουν τεράστιες διαφορές στην συμπεριφορά τους.

ανάλογες πορείες τότε τί μας διαφοροποιεί; Τί διακρίνει τον καλό και τί τον κακό χαρακτήρα; Γιατί υπάρχουν καλοί και κακοί άνθρωποι; Η ψυχιατρική έχει μία απάντηση που σε αυτή την πορεία της βιολογικής θεώρησης, μπορεί να μας ολοκληρώσει, σε ένα βαθμό την άποψή μας. Όλοι ζούμε ανάμεσα στα όρια του καλού και του κακού, που ορίζουν την συμπεριφορά όλων μας. Επειδή η καταστροφικότητα μπορεί να είναι εγγενής στη δομή μας, γι αυτό θεσπίζουμε νόμους και εφαρμόζουμε δυνάμεις καταστολής.

Ίσως αυτό που κάνει τους καλούς χαρακτήρες είναι ότι δεν “μεταφράζουν” τις επιθυμίες τους σε κακές πράξεις. Πολλοί έχουμε κακές επιθυμίες αλλά δεν τις μετατρέπουμε όλοι σε πράξεις, αυτό κάνει τεράστια διαφορά. Υγιείς άνθρωποι είναι όμως αυτοί που αγαπούν και αποδέχονται τον εαυτό τους, δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από την αποδοχή των άλλων και δεν τραυματίζονται ανεπανόρθωτα από την κριτική των άλλων.

Δεν θα είμαι πολύ ευχαριστημένος, εάν δεν σας άρεσε η παρουσίασή μου αλλά δεν θα τραυματιστώ ανεπανόρθωτα. Αυτή είναι πραγματικότητα. Θα είμαι αν σας άρεσε. Αλλά δεν θα θεωρήσω ότι τελείωσε ούτε η παρουσίαση μου από την ζωή αυτή. Το ερώτημα “ποιός είμαι;” απασχολεί πάντα τους υγιείς ανθρώπους. Γιατί δεν χρειάζεται ούτε να υπερτιμηθούν, αλλά ούτε και να υποτιμηθούν. Μένουν εκεί που είναι. Οι υγιείς άνθρωποι δεν έχουν λόγο να μειώσουν τους άλλους για να αισθανθούν ότι διατηρούν την δική τους αξία.

Αυτός είναι ο πυρηνικός λόγος της συνύπαρξής μας με τους άλλους. Η μείωση των άλλων υπάρχει μόνο και μόνο για να νιώσουμε ότι εμείς έχουμε μεγαλύτερη αξία. Ας φέρουμε ένα παράδειγμα αρρώστειας.

Και τέλος, αυτοί που αναγνωρίζουν τον λόγο της ύπαρξής τους, αναγνωρίζουν λόγο υπάρξεως και στους άλλους. ■

Η αναγκαιότητα του «άλλου»

Η ετερότητα πέρα από το μύθο

Τζάνη Μαρία

Καθηγήτρια κοινωνιολογίας και φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ο Άλλος δεν είναι μόνον μια μονοσήμαντη πραγματικότητα, δεν έχει δηλαδή μονοδιάστατο χαρακτήρα ως συνθήκη ύπαρξης. Γι' αυτούς που ερευνούν την Αλήθεια χωρίς προκαταλήψεις και σύνδρομα, ο Άλλος, το διαφορετικό του ταυτόν, μπορεί να είναι η αναγκαία για την επιβίωση, βιολογική επιλογή π.χ. ο άνδρας και η γυναίκα, το άρρεν και το θήλυ, Μπορεί να είναι ο εθνικός Άλλος, ο πολιτισμικός Άλλος, οι ιδιαιτερότητες δηλαδή σε λύσεις καθημερινών προβληματικών συνθηκών, στο «ταυτόν» της ανθρωπότητας. Και ασφαλώς τόσο τα ταυτοτικά στοιχεία κοινωνικών ομάδων, που υπάρχουν και αναπαράγουν το φαινόμενο της βιολογικής και κοινωνικής ύπαρξης, όσο και οι ορίζουσες και οι αξίες του Πολιτισμού που δημιουργούν, έχουν το χαρακτήρα της φυσικής αναγκαιότητας ως διαδικασίας ενίσχυσης και βελτίωσης του φαινομένου των υπάρξεων. Αυτός ο Άλλος νοείται ως ο διαφορετικός ως προς... Γι' αυτό η φύσις χωρεί κατά το πολύτροπον, το πολύμορφον, το ποικίλον και το πολυσιχιδές, κι όσο κι αν, ίσως, φαίνεται παράξενο, διά του τρόπου ακριβώς αυτού, επιτυγχάνει την «παλίντροπον αρμονίη» και το σύμπαν ως «Κόσμον».

Υπάρχουν όμως και μερικές κατασκευές «Άλλου» και Ετερότητας, οι οποίες είναι κοινωνιογενείς από την άποψη ότι συγκεκριμένες δυνάμεις και παράγοντες της Κοινωνίας δημιουργούν τέτοιες κατασκευές ετερότητας, ως αντιθετικώς αντίθετον, ως α-φιλό-ξενον του Εγώ/Εμείς. Και ο λόγος που το

πράττουν αυτό έγκειται στην εξυπηρέτηση συγκεκριμένων σκοπών που είναι: η εκμετάλλευση, η χειραγώγηση των ανθρωπίνων κοινωνιών και ο απόλυτος έλεγχος στο ανθρώπινο είδος. Τέτοιες «κατασκευές» Άλλου διαπιστώνουμε: στον φυλετικό Άλλο, στον χωροταξικό Άλλο, στον θρησκευτικό, στον ποδοσφαιρικό, στον αισθητικό Άλλο, στον ιδεοπολιτικό Άλλο, στον εξουσιαστικό Άλλο,

Υπάρχουν όμως και μερικές κατασκευές «Άλλου» και Ετερότητας, οι οποίες είναι κοινωνιογενείς από την άποψη ότι, συγκεκριμένες δυνάμεις και παράγοντες της Κοινωνίας δημιουργούν τέτοιες κατασκευές ετερότητας, ως αντιθετικώς αντίθετον, ως α-φιλό-ξενον του Εγώ/Εμείς.

στον οικονομικό Άλλο. Αυτός ο Άλλος νοείται ως ο ξένος, ο αντίπαλος, ο εχθρός, άρα ως απειλή στο Εγώ/Εμείς.

Ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός, η τεχνητή σταδιακή κατάρρευση του έθνους κράτους, η οικονομική εξαθλίωση των πολιτών του, τα κυρίαρχα επιβαλλόμενα εκπαιδευτικά μοντέλα και πρότυπα είναι στην υπηρεσία αυτών των δυνάμεων/κοινωνικών παραγόντων και στη λογική τόσο της ανθρωπιστικής φαλκίδευσης, όσο και των τετελεσμένων γεγονότων (Faites accomplies) που χρησιμοποιούν και επιβάλλουν.

Μια κορυφαία τέτοια φαλκίδευση και επιβολή είναι η γλωσσική συρρίκνωση, που μας επιτρέπει να βάζουμε στο ίδιο μετερίζι τις εντελώς

διαφορετικές αυτές καταστάσεις δηλ. τον αυθεντικό Άλλο με τις διαφορές ως προς και τον τεχνητό Άλλο, τον εχθρό, παραχαράσσοντας τη σημασία και αλλοιώνοντας τους σκοπούς της ύπαρξής των, έτσι ώστε να καθίσταται δυνατή η απόκρυψη των αυθεντικών υπευθύνων αυτής της «πραγματικότητας» και των πραγματικών τους στόχων.

Και οι στόχοι αυτοί το ξέρουμε, το βιώνουμε καθημερινά,

αποβλέπουν στην ανήθικη εκμετάλλευση και χειραγώγηση των ανθρώπων και των ανθρωπίνων κοινωνιών και στην αλόγιστη έως ανίερη καταστροφή του οικοσυστήματος. Η κατασκευή του «εχθρού Άλλου», η κατασκευή του Άλλου ως απειλή, η κατασκευή του αλόγιστα φανατικού Άλλου, βασίζεται στο φόβο του αγνώστου και στις φενακισμένες συνειδήσεις, από το φόβο του φόβου, που τροφοδοτεί και αναπαράγει το μίσος και τη μισαλλοδοξία. Η κατασκευή του Άλλου ως απειλή όμως, τροφοδοτείται και αναπαράγεται και από την αντικατάσταση της Γνώσης από το δόγμα, το οικονομικό, το θρησκευτικό και δυστυχώς αρκετές φορές και το «επιστημονικό» δόγμα. Την ίδια στιγμή, ακυρώνει στην πράξη τα μεγάλα επιτεύγματα της ανθρωπίνης κοινωνίας: Τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ακυρώνει όμως και το μέγα επίτευγμα της αυτοσκοπούσης συνειδήσεως:

Ότι αυτή δεν υπάρχει απλώς, συν-υπάρχει και δεν γίνεται αλλιώς. Γιατί ο Άλλος, ο διαφορετικός, είναι το όριο του Εγώ/Εμείς, όσον αφορά την κατανόηση και αποδοχή της αμοιβαιότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Είναι η κατανόηση των διαφορετικών ως προς, εις τρόπον ώστε αυτή η κατανόηση της αιτίας της υπάρξεως ως Άλλης, διαφορετικής, καταυγάζει πολλαπλώς και σε υπέρβαση τη συνειδήσή μου. Έτσι αυτός ο άλλος αποβαίνει δυνατότητα ανέλιξης και εξανθρωπισμού.

Ό,τι τους επιτρέπει να επιτυγχάνουν αυτούς τους αντιανθρωπίνους στόχους των είναι παλιές, αλλά και «μεταμοντέρνες» λογικές.

- Είναι η λογική της χρηματιστηριακής αποτίμησης του ανθρώπου και των ανθρωπίνων συμπαντικών αξιών, της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, στην πραγματικότητα της απρόσκοπτης εξουθενωτικής, άλογης εκμετάλλευσης της φύσης και του ανθρώπου.
- Είναι η λογική του «περιούσιου Λαού», που επιβιώνει σε θρησκευτικά συστήματα ή κοσμοθεωρίες ως αντίληψη, ότι κάποιοι είναι εκλεκτά παιδιά ενός ανώτερου θεού ή μιας ανώτερης κοινωνικής τάξης. Αυτή η αντίληψη επιτρέπει σ' αυτά να ανέχονται ή και να συνδράμουν την ανήθικη μεταχείριση των υπολοίπων ανθρωπίνων πλασμάτων ως κακών, επικίνδυνων παιδιών ενός κατώτερου θεού που γι' αυτό πρέπει να τύχουν

απολύτου χειραγωγήσεως ή εξανδραποδισμού από τους Εκλεκτούς Καλούς.

- Είναι η συνθήκη που τελεσίδικα επιβάλλει τον Άλλο, τον διαφορετικό ως απειλή και ίσως λειτουργεί ως τέτοια, γιατί τον κατασκευάζουμε έτσι.

Σ. Εξυπερύ

Αυτές οι «Λογικές» και τα συμφέροντα, δεν επιτρέπουν την αποδοχή και την εξοικείωση με τον Άλλο, την συνεκτίμηση των ιδιαιτεροτήτων του και την κοινή προσπάθεια για επιλογή πορείας προς την υιοθέτηση απ' την ανθρωπίνη κοινότητα των αξιών που συνεχούν και στηρίζουν τη ζωή, σέβονται τη φύση και τα πλάσματά της και, αξιοποιώντας με ευθύνη τους πόρους της, δημιουργούν ένα αειφόρο κοινωνικό κεφάλαιο.

Οδυσσεύς Ελύτης

Μα πάνω απ' όλα, δεν επιτρέπουν στα εκπαιδευτικά μας συστήματα να μεταβάλλουν την ανθρωπίνη γνωστική περιπέτεια σε ταυτόχρονη πορεία προς εξανθρωπισμό και απελευθέρωση από το φόβο του Άλλου.

Κι όχι μόνον δεν επιτρέπουν, αλλά βρίσκουν τον τρόπο να έχουν πρεσβευτές τους τόσο στο χώρο της τέχνης όσο, δυστυχώς και της Επιστήμης. Και πιο συγκεκριμένα μερικά παραδείγματα: αντί της κατανόησης, εξοικείωσης και αποδοχής του Άλλου που συμβάλλει στην ατομική και συλλογική αυτογνωσία, δίνει νόημα εμπλουτίζοντας το περιεχόμενο των υπάρξεων, δημιουργούνται «έγκυρες θεωρίες» που στηρίζουν τη λογική της ακύρωσης του Άλλου, και στοχεύουν στην αποδοχή της προσπάθειας για ομογενοποίηση των ανθρωπίνων πλασμάτων και κοινωνιών. πράξη ενάντια στη φύση.

Σάοτρε

Αντί να απαιτηθεί από την UNESCO πχ. το σταμάτημα των πολέμων (οικονομικοί, επικυριαρχίας ή καταπάτησης πόλεμοι) και της ποικιλότητας ανήθικης εκμετάλλευσης των παιδιών, ζητά απ' την εκπαίδευση να τα προσαρμόσει στην μετα-conflict, (μετα-συγκρουσιακή) εποχή,

χωρίς να λαμβάνει υπόψιν ότι, αυτά, οδηγούνται σ' αυτή, είτε με εξαναγκασμό είτε με ιδεοπειθαναγκασμό ή και με εξανδραποδισμό ατομικό και συλλογικό.

Οι πολυεθνικές, εξάλλου, έχουν θανάσιμο αντίπαλο τα εθνικά κράτη. Έτσι λοιπόν εφαρμόζουν τη γνωστή συνταγή: αφού τα οδηγήσουν σε κατάρρευση με επιβαλλόμενες τεχνητές κρίσεις, κατασκευάζουν κάποιους τρελούς τρομοκράτες ή πολλούς π.χ. U.c.k-δες, αλλά και κάποιους Μεσσίες. Αυτοί χρησιμοποιούνται για να εδραιώνουν στους πολίτες τον φόβο του Άλλου και την μισαλλοδοξία. Αυτά προκαλούν βαθιά και διαστροφική υπαρξιακή ανασφάλεια. Στη συνέχεια βρίσκουν και κάποιους απ' το χώρο της επιστήμης, οι οποίοι θα «αποδείξουν» σε όλους εμάς τους υπολοίπους, ότι η εθνική συνείδηση και η πολιτισμική ταυτότητα είναι κατασκευασμένος μύθος και θα χαρακτηρίζουν ποινικό αδίκημα την χρήση του όρου Πατρίδα.

Μικρός Πρίγκιπας του Σ. Εξυπερού

Πατριδα είναι μόνο το συμφέρον της πολυεθνικής. Το συμφέρον όμως της ανθρωπότητας, που έγκειται στο στέρεα δομημένο εγώ, στο σεβασμό της ιδιαιτερότητας, όταν δεν αντιβαίνει στις Πανανθρώπινες αξίες που εγγυώνται το Ανθρώπινο Ήθος, είναι ο μεγάλος Απών, ο κρυφός εκθρός.

Είναι ο D. Ροκφέλερ που θα πει στο περιοδικό Newsweek 11-2-1999: «Κάποιος πρέπει να πάρει τη θέση των εθνικών κυβερνήσεων και αυτός κατά τη γνώμη μου, είναι οι επιχειρήσεις !!!»

Τι θα είχαμε να αντιτάξουμε ως κοινωνία σ' αυτήν την επιχείρηση εξανδραποδισμού της ανθρωπότητας, της καταστροφής του πολιτισμού μας εν ονόματι της ευημερίας αφηρημένων οικονομικών δεικτών και αντιανθρωπίνων πρακτικών και σκοπιμοτήτων; Ασφαλώς την κοσμοθέαση του Ελληνισμού. Το ελληνικό σύστημα αξιών που παρήγαγε τον Ανθρωπισμό. Την Ελληνική Σκέψη, το Ελληνικό Ήθος.

Να ο Λόγος του Ποιητή, πρόκειται για τον Νομπελίστα ποιητή μας Ο. Ελύτη

« Βλέπεις, είπε, είναι οι Άλλοι
και δε γίνεται Αυτοί χωρίς Εσένα
και δε γίνεται μ' Αυτούς χωρίς, Εσύ
Βλέπεις, είπε, είναι οι Άλλοι
Και ανάγκη πάσα να τους αντικρίσεις
Η μορφή σου αν θέλεις ανεξάλειπτη να 'ναι
Και να παραμένει αυτή.

Να λοιπόν πόσο αναγκαίος μας είναι ο Άλλος. Επειδή είναι αυτός που μου επιτρέπει μια ασφαλή πορεία προς αυτογνωσία. Όσο πιο οικείος και αποδεκτός μου γίνεται ο Άλλος, όσο πιο πολύ κατανοώ τους λόγους – αιτίες της διαφορετικότητάς του, τόσο κατανοώ εμένα, γνωρίζω τα όρια μου και διευρύνω την αυτοσκοπούσα συνείδησή μου σε, όχι απλά οικοσυστηματική, αλλά συμπαντική «ανώτερη συνείδηση». Ο φόβος του Άλλου εκτοπίζεται από την κατανόηση και αποδοχή της διαφορετικότητας και η ζωή μου αποκτά νόημα, γίνεται πιο χαριτωμένη έως συγκλονιστική. Το Εγώ μου δεν κατανοεί την Ναυτία του Σαρτρ όταν προσεγγίζει το Εσύ. Αντίθετα μαθαίνει

να το αποδέχεται, επειδή το κατανοεί, του γίνεται οικείο και του προκαλεί ενδιαφέρον.

Κατανοώ, ότι μόνη αυθεντική χαρά μου είναι αυτή που προσφέρω, τα μόνα που μου ανήκουν πραγματικά είναι όσα προσφέρω και η αναζήτηση της αγάπης σταματά, στην κατανόηση της μεγάλης δημιουργού Αγάπης. Αυτής που με μυεί στην επίγνωση αυτού που εκφράζεται στο «συνφιλείν έφυν» της Αντιγόνης, στο τελικό μήνυμα του Φάουστ του Γκαίτε και του Μικρού Πρίγκιπα του Σ. Εξυπερύ.

Αυτής που καταυγάζει στο Νου μου ότι κάθε μου δικαίωμα έχει μια νοπή προέκταση που μου ορίζεται ως υποχρέωση απέναντι στη συν-ύπαρξη του Άλλου. Έτσι αποκτά αξία στα μάτια μου η ύπαρξη μου, εφόσον είναι επιθυμητή, χρήσιμη και αναγκαία για τον Άλλο. Έτσι υπερβαίνω το προσωπικό μου συμφέρον, ή τις «συμφέρουσες υποκειμενικές απόψεις» - οι οποίες λειτούργησαν πάντοτε σχεδόν στην ιστορία, όχι μόνο αντικοινωνικά μα και αντιανθρώπινα – προκειμένου να ανά - γνώσω την πραγματική έννοια του πολιτικού Έθους. Διότι χωρίς να υποβαθμίζεται η αξία της κάθε ανθρωπίνης υπάρξεως, αυτή να είναι σε θέση να εντάσσεται, ως συνύπαρξη και κατανοούσα εαυτήν συνείδηση, στην πλανητική ύπαρξη και να λειτουργεί ως μονάδα του συνόλου που την περιέχει, γνωρίζοντας ότι το συναποτελεί, αλλά αναγνωρίζοντας το ταυτόχρονα και ως αξία υπέρτερη και μονιμότερη της κάθε ατομικής υπάρξεως. Τότε μπορούμε να συναποφασίσουμε για τις αξίες που μας πρέπει. ό,τι, δηλαδή, συνιστά την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Τότε η ετερότητα γίνεται ενδιαφέρον για Γνώση, κατανόηση και υπαρξιακή πληρότητα, δηλαδή δημιουργία.

Αυτό είναι και το αληθινό νόημα του Ελληνικού Έθους. Η εξοικείωση δηλαδή και γνώση για το «Εγώ» του «Άλλου» χωρίς το «Εγώ» να αλλοιώνεται ή να πάσχει ή να εξαφανίζεται.

Αυτό το Έθος, που παρήγαγε η Ελληνική διάνοηση, επιτυγχάνει με τρόπο μοναδικό, το κενό και η αγωνία της ψυχής των υπάρξεων απ' την εκμετάλλευση, την αλλοτρίωση και το φόβο, να πληρωθεί από και να εξουδετερωθεί από την ευθύνη του Άλλου, την ευθύνη μου για τον Άλλο (!!!) ■

Η πολιτική θεσμοθέτηση της διαφορετικότητας στην αρχαία Ελλάδα

Δρ. Χρήστος Κεχαγιάς

Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε του Τεκτονικού Ιδρύματος,
Κυρίες και κύριοι,

Θεωρώ εξαιρετική τιμή το να παρευρίσκομαι σήμερα
μαζί σας, ως προσκεκλημένος ομιλητής, ανάμεσα σε τόσο

σημαντικές προσωπικότητες
του ακαδημαϊκού χώρου. Το
ζήτημα της διαφορετικότητας,
κατά την άποψή μου, μπορεί να
διερευνηθεί σε τρία τουλάχιστον
επίπεδα δράσης του όντος:
α) βιολογικό, β) κοινωνικό, γ)
πολιτικό. Από βιολογική άποψη
γεννιόμαστε όλοι διαφορετικοί,
από κοινωνική θέλουμε να
είμαστε διαφορετικοί για να

ξεχωρίζουμε, αλλά ταυτόχρονα θέλουμε να ανήκουμε σε λογής
ομάδες ανθρώπων με κοινά χαρακτηριστικά και επιλογές,
σε κοινωνικές ομάδες κλπ. Τέλος, από πολιτική άποψη,
προσπαθούμε να είμαστε διαφορετικοί έναντι του νόμου, διότι
ευαγγελιζόμεθα την πολιτική ισότητα, αλλά στην πράξη τούτο,

όταν συγκρούεται με το ατομικό μας όφελος, ενίοτε θεωρούμε ότι ... δεν μας πολυσυμφέρει. Σε κάθε περίπτωση, ο νόμος πρέπει να είναι η μοναδική συνθήκη κατά την οποία εμφανίζεται (και διασφαλίζεται) η ισοδυναμία των ανθρώπων. Και για ποιόν λόγο τούτη η ισοδυναμία έχει θεσμοθετηθεί; Διότι ο άνθρωπος, ως εκ της φύσεώς του, συνήθως ρέπει προς την αδικία και την ισοπέδωση, διότι ο νόμος πρέπει να του απαγορεύσει κάτι που επιθυμεί αδικώς και να του θυμίσει ότι είναι καλό και σώφρον να εφαρμόσει κάτι που του δίνει την δυνατότητα να αποδειχθεί ανώτερος των προσδοκιών του. Το ζήτημα της διαφορετικότητας εμφανίζεται ήδη από τα ομηρικά έπη και διατρέχει ολόκληρο τον αρχαίο κόσμο. Εμείς σήμερα θα παρακολουθήσουμε συνοπτικά, τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα–εικόνες πολιτικής θεσμοθέτησης της διαφορετικότητας και τούτη την «πολιτική θεσμοθέτηση» δεν θα την αναζητήσουμε μόνον σε ρητούς, καταγεγραμμένους κώδικες, αλλά κυρίως σε εκείνα τα θεσμικά «σχήματα» που εμφανίζονται ως προτυπώσεις μετέπειτα ισχυρών πολιτικών θεσμών:

- α) την δημιουργία της Αγοράς στον ομηρικό και κλασικό κόσμο
- β) την θεσμοθέτηση του υπερ-τοπικού ολυμπιακού-πλειακού δικαίου
- γ) την διαχείριση του «ετέρου» μέσα από την δραματική ποίηση του Αισχύλου (μυθική ανθρωπογονία στον Προμηθέα Δεσμώτη) και του Σοφοκλή (πολιτική ανθρωπολογία στην Αντιγόνη).

Ο άλλος/ο διαφορετικός και η λειτουργία του νοήματος

Ο άλλος, ο διαφορετικός πρέπει να δηλώνει την ύπαρξή του. Γιατί και πώς; Διότι καταλαμβάνει χώρο, στον οποίο επιθυμεί να κυριαρχεί ή να τον διατηρεί και καμιά φορά να τον επεκτείνει, συνήθως εις βάρος κάποιου άλλου. [Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να θυμίσω την περσινή εισήγηση, εδώ, σε αυτό τον θαυμάσιο χώρο, του σεβαστού Καθηγητή Θ. Τάσιου, ο οποίος ορθότατα υποστήριξε ότι το ζήτημα της αντίληψης του «άλλου» εγείρεται για πρώτη φορά κατά την εμβρυακή περίοδο, όταν το έμβρυο «αντιλαμβάνεται» τον χώρο του, χρησιμοποιώντας κατά κύριο λόγο την αίσθηση της αφής]. Υπάρχει λοιπόν, ο φυσικός-

γεωγραφικός χώρος, ο οποίος προσδιορίζεται κατ' αρχήν από την Βιολογία: κάθε τι που υπάρχει, θέλει χώρο για να συνεχίσει να υπάρχει. Η θέση του όμως γίνεται ιδιαίτερη από την στιγμή που εντάσσεται σε ένα ευρύτερο «γεωστρατηγικό πλαίσιο», διά του οποίου εκφράζεται και υλοποιείται η νοσοφαιρική του ύπαρξη¹. Σε αυτή την περίπτωση, συνεξετάζεται η ιστορική του διαδρομή, πάνω στην δυναμική του χωροχρόνου, ο οποίος χαρακτηρίζεται από διεκδικήσεις και αντιστάσεις, που θεμελιώνονται πάνω σε αναπαραστάσεις και νοήματα, γύρω από τα οποία συνυφαίνει την ύπαρξή της η οντότητα. Με άλλα λόγια, το ανθρώπινο ον διαμορφώνει τον χώρο και τον χρόνο του, εξ αιτίας μέσω νοημάτων, τα οποία επιθυμεί να ανακρατήσει, να μεταφέρει και να διαδώσει σε άλλα ανθρώπινα όντα, για να τα καταστήσει κοινωνούς των «πιστεύω» του.

Ως γνωστόν, η κατανόηση και ο προσανατολισμός των ανθρώπινων υπάρξεων στον κόσμο διενεργείται μέσω νοημάτων². Το νόημα τίθεται στην βάση της επικοινωνίας και της αλληλεπιδράσεως των ανθρώπινων συστημάτων μεταξύ τους. Οι συμβολικοί νοηματικοί κόσμοι «ταξιθετούν, ρυθμίζουν τους ρόλους της καθημερινότητας, τις προτεραιότητες και διαδικασίες, δικαιολογώντας τες ταυτόχρονα». Οι κοινοί νοηματικοί κώδικες λοιπόν, που υιοθετεί μία κοινωνική ομάδα διαμορφώνουν και οροθετούν και την ταυτότητά της. Τούτο πραγματώνεται μέσω της κοινής αποδοχής ενός κωδικοποιημένου σκελετού, πάνω στον οποίο διαπλέκεται μία συνάφεια νοημάτων, με σημασίες κοινής ή ετερογενούς προελεύσεως.

- Καθώς κάθε πολιτισμός δομεί τον κόσμο του, ποιεί ένα σύμπαν ιδεών που ανταποκρίνεται στις δικές του κεντρικές φαντασιακές σημασίες.
- Το ΠΩΣ υλοποιούνται αυτές οι σημασίες στους θεσμούς είναι το στοιχείο που διαφοροποιεί και διακρίνει τον έναν πολιτισμό από τον άλλο. Εισερχόμεθα έτσι, στην περιοχή των θεσμών.

Ανάγκη διατήρησης της μορφής του ετέρου πολιτισμικού είδους

Σύμφωνα με τον Wilke (1993)³, αποτελεί συμφέρον για το ατομικό-ανθρώπινο ή το κοινωνικό σύστημα ο αυτοπεριορισμός

στις δικές του ικανότητες (αναστοχασμός), ώστε να δίνει την ευκαιρία στα άλλα συστήματα να το υπολογίζουν ως ενδεχόμενο περιβάλλον τους. Η φύση της διαφορετικότητας συνάπτεται με την ουσιώδη δομή και παράσταση του ανθρώπου, με την μορφή συνείδησης του εαυτού του και την σύλληψη του Είναι. Ωστόσο είναι γνωστό τοις πάσι ότι σε ένα πρώτο επίπεδο, κάθε οντότητα επιχειρεί να εμμένει στο ταυτόν της, που συνιστά το τελικό προπύργιο και τον εσώτερο πυρήνα του Είναι της⁴.

Κάθε οντότητα αντιστέκεται στην εξωτερική μεταβολή, στην προσπάθειά της να υπερασπιστεί την μορφή της. Έτσι, έχει την δυνατότητα να αξιοποιήσει το υπάρχον «εν εαυτώ» μοντέλο κατανόησης του κόσμου, τοποθετώντας το ως σημείο αναφοράς και ως πλαίσιο στις διαδικασίες αξιολόγησης της δράσης και των προϊόντων αυτής, διερχόμενο και μέσα από τελεονομικά σημεία αναφοράς, για να ξαναδεί την αναθεωρημένη έκδοση του κοσμοειδώλου του, ως ένα βελτιωμένο «όλον».

Οι επιμέρους συλλογικότητες τείνουν ή συντείνουν στην διατήρηση της μορφής της δικής τους, ιδιαιτέρας και ιδιόμορφης οργάνωσης, συναρτήσκει των πολιτισμικών τους αυτονοήτων και των ιστορικών τους καταβολών, που τις διαχωρίζουν από τις υπόλοιπες ομάδες. Με άλλα λόγια, θεωρούμε ότι η διατήρηση κάθε τοπικής ιδιομορφίας, κάθε διαφορετικής πολιτισμικής συνθήκης, παράδοσης κλπ., εάν αυτή δεν έχει στις ταυτοτικές της εξαγγελίες όρους και περιεχόμενα, που στρέφονται εναντίον της ανθρωπίνης υπέρθεσης και των συνακολούθων θεσμίσεων αυτής,

**Η Ελληνική Αγορά
δεν είναι μεταφυσικός
τύπος, στον οποίο
ιερουργούν κάποιοι
αντιπρόσωποι μιας
εξ αποκαλύψεως –
εξωφυσικής οντότητας
ή θρησκείας. Είναι
δρων τύπος που
αρμόζει στα ανθρώπινα,
καθώς χρειάζεται
απόδειξη, αγώνα,
διαφορετικότητα,
φιλότητα, πάθος,
στοχεύσεις.**

εάν δεν διατείνεται περί φυλετικής, εθνοτικής, θρησκευτικής ή άλλης συναφούς συνθήκης, που οδηγεί στην υιοθέτηση της ταυτότητας κάποιου «περιούσιου» λαού / ομάδας, τότε, όχι μόνον έχει το δικαίωμα, αλλά και είναι αδήριτη η ανάγκη διατηρήσεως της διαφορετικότητάς της, επ' ωφελεία της επιβίωσης της ανθρωπότητας, ως υγιούς φυσικής και νοητικής οντότητας. Αυτή είναι κατά την άποψή μου, η τελεολογική αρχή της διατήρησης της μορφής του ετέρου πολιτισμικού είδους: περιλαμβάνει την ενσυνείδητη και εργώδη προσπάθεια τόσο της διατήρησης της τοπικής ιδιομορφίας κάθε ετέρου πολιτισμικού Είναι, όσο και της επιβίωσης της ειδολογικής μορφής της ανθρωπότητας ως Ταυτόν.

Αγορά: μία ελληνική δημιουργία

Ωραία. Και σε ποιο μέρος μπορεί κάποιος να ασκηθεί προς αυτή την τελεολογική συνθήκη, ενταγμένος ων σε κοινωνία; Στην Αγορά. Η Αγορά της αρχαιοελληνικής πόλεως προκύπτει όχι ως ουτοπία, αλλά ως τόπος που εμποτίζεται και είναι ενεργός εξ αιτίας της συμμετοχής πολιτών. Όλοι οι πολίτες άγονται και φέρονται από επιθυμίες, βουλήσεις, πάθη, συμφέροντα που σπανίως εναρμονίζονται προς το «καλόν» της πολιτείας, γι' αυτό και η πολιτεία ως υπόσταση οφείλει να ενσωματώνει το «καλόν» στην Παιδεία της και να εξασκεί σε αυτό τους πολίτες, με την δράση τους στον αγώνα της Αγοράς. Προκειμένου λοιπόν να «δουν» (>οίδα) οι πολίτες το βέλτιστον «τέλος», τους εκγυμνάζει στην πολιτική συνύπαρξη και στην εναγώνιο εφαρμογή των αρχών που την συγκροτούν ως διακριτή ολότητα/υπόσταση. Διότι εκεί εμφανίζεται στην πράξη το «αντίπαλον δέος» του Θουκυδίδη: αρχή και μεγάλη ανακάλυψη της Ελληνικής πολιτικής/τελεονομικής σκέψης.

Η Ελληνική Αγορά δεν είναι μεταφυσικός τόπος, στον οποίο ιερουργούν κάποιοι αντιπρόσωποι μιας εξ αποκαλύψεως – εξωφυσικής οντότητας ή θρησκείας. Είναι δρων τόπος που αρμόζει στα ανθρώπινα, καθώς χρειάζεται απόδειξη, αγώνα, διαφορετικότητα, φιλότιμα, πάθος, στοχεύσεις.

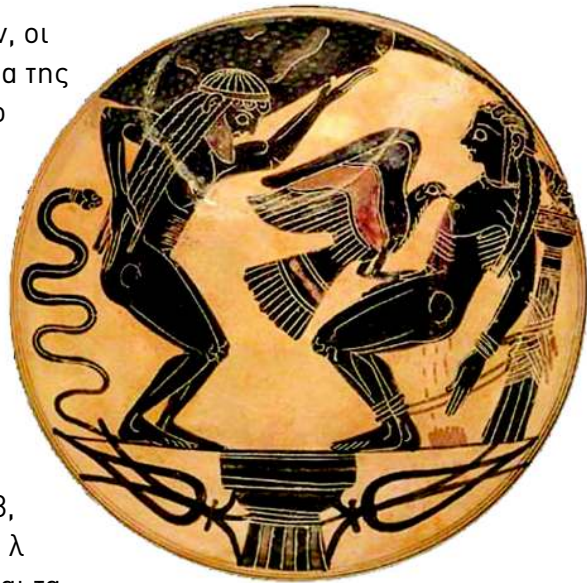
Αλλά πάνω απ' όλα χρειάζεται συμμετοχή πολιτών που αποφασίζουν να συνδιαμορφώνουν το βέλτιστον τέλος της

συλλογικής οντότητας, που αρτιώνει την ύπαρξή της εξ αιτίας της αδιάλειπτης άσκησης και αμφισβήτησης των αρχών που την συγκροτούν. Η πόλις μετασχηματίζεται έτσι, από «εδαφική περιοχή με συγκεκριμένα όρια» σε «δρώσα νοητική περιοχή του 'είναι' επειδή (και εκεί όπου) συνεδριάζουν οι πολίτες».

Ετερότητα και προπολιτικές μορφές θεσμών στον Όμηρο

Προ-πολιτικές μορφές θεσμών, οι οποίοι να σχετίζονται με το ζήτημα της ετερότητας εμφανίζονται ήδη από τα ομηρικά έπη: Η συνέλευση⁵ που διαχειρίζεται τα ζητήματα δημοσίου συμφέροντος. Το αστικό κέντρο με τα δημόσια κτίρια, με αναφορές στον «δήμιον οίκον» (Ομ. Οδ. υ 264-265), την «αγορήν» ως τόπο συναθροίσεων (Ομ. Οδ. ρ 52-73). Η δικαστική αρχή (βλ. Ομ. Ιλ. Λ 807, Π 384-388, Π 542, Σ 497-508, Οδ. γ 244, δ 690-691, η 74, λ 186, λ 568-571, μ 439-440, τ 109-114) και τα δικαστικά αξιώματα. Ο νόμος, εν αντιθέσει προς το εθνικό δίκαιο. Ο πατριωτισμός, με το περιφνημο «εις οινόνος άριστος αμύνεσθαι περί πάτρης» (Ομ. Ιλ. Μ 243, Ζ 446, Ο 494-497, Π 830 κλπ.). Οι αρετές και το αξιακό σύστημα στο οποίο υπακούει ο ομηρικός άνθρωπος⁶. Σε αυτές τις αρετές⁷, κυρίαρχο λόγο διαδραματίζει η τιμή.

Προμηθέας

Ο Όμηρος είτε χρησιμοποιεί την «μήνιν Αχιλλέως» είτε τον «νόστον του Οδυσσέως» ασχολείται επισταμένως με το πώς οι άνθρωποι επιλύουν τις μεταξύ τους διαφορές ή καλύτερα «πώς πρέπει να τις επιλύουν». Από τον θεόμορφο ήρωα Αχιλλέα έως τον δύσμορφο Θεραίτη και από τον αγαπημένο του ήρωα Έκτορα έως τον πολυμήχανο Οδυσσέα, ο Όμηρος δείχνει καταστάσεις κατά τις οποίες χρειάζεται σκέψη και δράση για να αντιμετωπιστούν τα ζητήματα της διαφορετικότητας. Και γι' αυτό προκρίνει το ζήτημα της ανάδειξης του ρόλου του «κριτή»

στον οποίο μπαίνει ο Αχιλλέας, κατά την διάρκεια των «Αθλων επί Πατρόκλω» που ακολούθησαν τον χαμό του αγαπημένου του φίλου. Όταν ο άνθρωπος αναβιβάζεται έστω και προσωρινά και επί συμβάσει σε ρόλο κριτή δείχνει την πραγματική του φύση, δηλαδή εκείνη που θα ήθελε να εμφανίζει σε κάθε περίπτωση. Γίνεται πιο έννους και ξυνειδώς, πιο δίκαιος και ανθρώπινος, βάζοντας προσωρινά στην άκρη πάθη, μίση, συμφέροντα κλπ. Στην προτελευταία ραψωδία της Ιλιάδας, ο Όμηρος παρουσιάζει την μορφή του ανθρώπου-ήρωα που αποτελεί υπόδειγμα δράσης για κάθε άνθρωπο⁸.

Ετερότητα και θέσμια ολυμπιακού-ηλειακού δικαίου

Από την άλλη πλευρά, τα θέσμια του ολυμπιακού-ηλειακού δικαίου βασίζονται στην αρχή «τα νόμιμα πάντων των ανθρώπων [και των πόλεων]» (Παναγιωτόπουλος Δ.Σ., 1991). Το δικαίο της ολυμπιακής εκχειρίας μπορεί να παραλληλιστεί με εκείνο του δικαίου της δελφικής αμφικτιονίας. Ως γνωστόν, μερικοί από τους κανόνες του Ολυμπιακού Δικαίου ήταν: Η ελληνική ιθαγένεια, η κοινή παιδεία, ο σεβασμός στην εκχειρία⁹, οι ρήτρες αποκλεισμού από τους Ολυμπιακούς¹⁰, η κοινή διαμόρφωση συστήματος αγωνιστικού δικαίου¹¹, η σύσταση ειδικών θεσμοθετημένων οργάνων, όπως οι Ελλανοδικες και η Βουλή των Ολυμπίων για την πιστή τήρηση των νόμων, κανόνων και δικαίου¹². Επιπλέον, οι συνθήκες ανάμεσα στις πόλεις – κράτη στην αρχαία Ελλάδα αποτελούσαν πηγές του διαπολιτειακού δικαίου. Μέσω των συνθηκών ρυθμίζονταν θέματα διαπολιτειακού δικαίου όπως: η παύση των εχθροπραξιών, η ανταλλαγή των νεκρών και των αιχμαλώτων, η κήρυξη πολέμου. Ιδρύονταν και αναπτύσσονταν θεσμοί όπως: συμμαχίες, αμφικτιονίες¹³, εορτές, η προξενία¹⁴, η διαιτησία¹⁵, η θεωρία¹⁶, οι κήρυκες¹⁷, η εκχειρία¹⁸. Η απαίτηση της ιδεώδους αρμονίας σε ατομικό, συλλογικό και εθνικό επίπεδο παραπέμπει σε έναν ιδιαίτερο τρόπο αντίληψης της ζωής από τους ίδιους τους Έλληνες, σε βαθμό τέτοιο, ώστε τα χαρακτηριστικά στοιχεία και τα γνωρίσματα των Ολυμπίων, να ισοδυναμούν με τις αρετές και τις αξίες της ίδιας της κοινωνικής ζωής εν γένει. Από τοπικοί αγώνες, τα Ολύμπια, γίνονται διεθνείς και ταυτόχρονα «σχολείο κοινής παιδείας των Ελλήνων»

(Ανδρόνικος Μ., 1982), που καταφέρνουν να δημιουργήσουν ένα σύστημα όχι ανταγωνισμού του ενός προς τον άλλο, αλλά όλων προς την αρετή (Κεχαγιάς Χ., 2004). Θέτουν έτσι, υψηλά πρότυπα και στοχεύσεις για τους πολίτες, τα οποία τίθενται από «βέλτιστα παραδείγματα» ανθρώπων που έζησαν, ήταν υπαρκτοί, γιατί αγωνίστηκαν να τα πραγματώσουν. Η θεσμοθέτηση των Ολυμπίων γίνεται έτσι η πρώτη επίσημη υπερ- και δια-πολιτειακή προσπάθεια όχι απλώς αποδοχής του «άλλου», αλλά κοινής στόχευσης προς πραγμάτων αξιών και ιδανικών που «θα έπρεπε» ή «θα θέλαμε» να ισχύουν για τον κοινωνικό άνθρωπο, διερχόμενες μέσω της εργώδους και εν-αγωνίου προσπάθειας και της αριστείας. Μέσα από τον ευγενή αγώνα, ο άνθρωπος αποκαθαίρεται και ξαναεμφανίζεται στην πατρίδα του αναβαπτισμένος.

Ανθρωποποίηση μέσω όντος «άλλης τάξεως» στον Προμηθέα Δεσμώτη

Αλλά και η τραγωδία εμφορείται διαρκώς από την δύναμη της τελικής καθάρσεως, καθώς θέλει να μορφοποιήσει το χάος και να αποκαταστήσει την φυσική νομιμότητα (Κακούρη Κ., 1974). Αυτός φαίνεται να είναι και ένας εκ των κυριότερων αντικειμενικών της στόχων. Η ελεγχόμενη διευθέτηση μιας αντίθεσης, το πάθος, το δι' ελέου και φόβου, στοχεύουν στον τελικό αυτοπροσδιορισμό, στην επίτευξη του μέτρου σε όλα τα επίπεδα, της αρμονίας. Ο Αισχύλος, που (εκτός από ποιητής) ως γνωστόν έλαβε μέρος και ως στρατηγός στο Μαραθώνα και αλλού, επιλέγει να θρηνήσει για λογαριασμό των Περσών τα χαμένα παλικάρια τους, το άνθος των Περσών, καταφέροντας να πείσει με λόγο ορθό και επιχειρήματα αδιάσειστα τους λόγους, για τους οποίους οι Πέρσες παρασύρθηκαν σε έναν πόλεμο άκαιρο και άδικο, επειδή υπάκουσαν στις εντολές και έγιναν έρμαιο των επιθυμιών ενός ισχυρού άνδρος (Τζάνη Μ., 2004). Δεν τον ενδιαφέρει εάν οι Πέρσες είναι εχθροί των Ελλήνων, ούτε εάν και ο ίδιος αγωνίστηκε εναντίον τους σε πόλεμο και τους νίκησε. Τον

**τα θέσμια του
ολυμπιακού-
ηλειακού δικαίου
βασίζονται στην
αρχή «τα νόμιμα
πάντων των
ανθρώπων [και
των πόλεων]»**

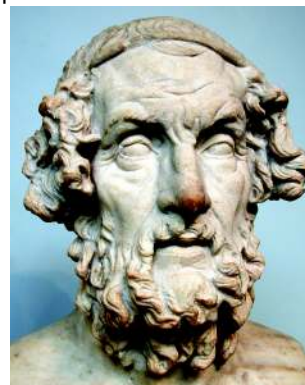
απασχολεί πώς θα παρουσιάσει την ύβριν του Πέρση ηγεμόνα (Seaford 1994: κεφ. 9).

Στον Προμηθέα¹⁹, ο Αισχύλος απαντά στο ερώτημα τι είναι άνθρωπος με μια μυθική ανθρωπογονία. Παραπέμπει στην προέλευσή του κάνοντας μίαν αφήγηση, μέσω του έργου του 'Προμηθέας Δεσμώτης': ο άνθρωπος είναι αυτό που είναι, διότι κάποτε έγινε κάτι που υπερβαίνει εμάς τους ανθρώπους και την εμπειρία μας. Ένα υπεράνθρωπο ον (Προμηθεύς) εδώρισε²⁰ στους ανθρώπους αυτά που τους έκαναν πράγματι ανθρώπους (ανθρωποποίηση). Ο ίδιος ο Προμηθεύς δεν είναι άνθρωπος, αλλά η φύση του είναι τιτανική. Γνωρίζει ότι δεν έπρεπε να δώσει στους ανθρώπους το πύρ και τα υπόλοιπα, ωστόσο το διαπράττει. Για να μας μιλήσει για τον άνθρωπο, ο Αισχύλος, χρησιμοποιεί ένα βοηθητικό μέγεθος, κάτι διαφορετικό: έναν τιτάνα. Σύμφωνα με το παραδοσιακό μυθικό υπόστρωμα, ο Ζευς ήθελε να καταστρέψει τους ανθρώπους. Σωτήρ/δωρητής ο Προμηθεύς που εμφανίστηκε σε αυτούς μόνον για να τους κάνει καλό, να τους ευεργετήσει: «ὡς σφας νηπίους (ενν. τους βροτούς) ὄντας το πρὶν / ἔννοους ἔθηκα και φρενῶν επιβόλους» (στ. 455-6, οι άνθρωποι προηγουμένως ήταν νήπιοι, δίχως νου/σκέψη και ο Προμηθέας τους κατέστησε έννοες κλπ.).

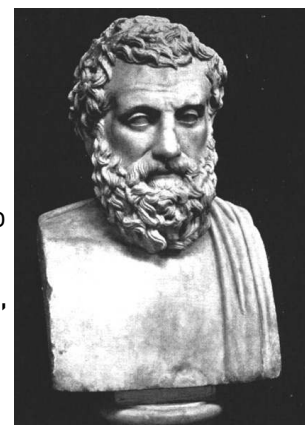
Αλλά ποιά ήταν η προτεραιότητα κατάσταση των ανθρώπων (οι οποίοι, αν ήταν έτσι όπως περιγράφει ο Προμηθέας, μάλλον θα ανήκαν σε είδος διαφορετικό από εκείνο του *sapiens-sapiens*); Έβλεπαν και δεν έβλεπαν («μάτην»), άκουγαν αλλά δεν άκουγαν²¹ οι αισθήσεις λειτουργούσαν, αλλά πρέπει να βρίσκονταν σε μια ημι-ζωώδη κατάσταση, σε ένα πεδίο α-λογικότητας της ψυχικής και της κοινωνικής μονάδας. Σαν μορφές ονείρων μπερδεύουν τα πάντα²², σκόρπια ανακατεμένα..., και δεν εγνώριζαν να χτίζουν πλινθόχτιστα προσήλια σπίτια, ούτε την ξυλουργική τέχνη²³, αλλά ζούσαν υπογείως σε ανήλιαγα σπήλαια, όπως τα μυρμήγκια²⁴. Δεν γνώριζαν να ξεχωρίζουν τις εποχές και οι πράξεις τους ήταν στην τύχη, όπως τους έρχονταν, δίχως περίσκεψη²⁵.

Ο ίδιος ο Τιτάνας αναφέρει, ότι εδώρισε στους ανθρώπους εκείνα τα στοιχεία που τους μετέτρεψαν σε κάτι άλλο, από αυτή την πρώτη ημι-ζωώδη, ημι-ανθρώπινη κατάσταση: τα σημεία του ορίζοντα, τις ανατολές και τις δύσεις²⁶ (προφανώς όχι μόνον

του ήλιου και της σελήνης, αλλά και άλλων ουρανίων σωμάτων, αστερισμών κλπ.). Εν συνεχεία, τον αριθμόν, το πρώτο και έξοχο μεταξύ των σοφιών/σοφισμάτων, την σύνθεση των γραμμάτων, την «μνήμην απάντων, μουσομήτορ' εργάνην (στ. 471-3). Με αυτά τα δεικνύμενα, οι άνθρωποι ουσιαστικά εισάγονται στον χωροχρόνο, αφού γνωρίζουν πλέον να προσανατολίζονται στον χώρο και τον χρόνο, αποκτούν επίγνωση της ιστορικότητας (ιδρύοντας την σχέση τους με το παρελθόν²⁷) τόσο του εαυτού τους, όσο και του χώρου στον οποίο κατοικούν, ενώ έχουν την δυνατότητα συνθέσεων στοιχείων, όχι μόνον γραμμάτων, αλλά και αριθμών κλπ. Ως εκ τούτου, αποκτούν για πρώτη φορά την ικανότητα να εργάζονται πάνω στο πεδίο της τέχνης²⁸, εξαιτίας αυτής της μνήμης απάντων, η οποία αναδύεται, ενεργοποιείται και καλλιεργείται και προφανώς συνοδεύεται από την εκρηκτική εμφάνιση της συμβολικής-φανταστικής ικανότητας. Καθίσταται πρόδηλο λοιπόν, ότι με αυτά τα στοιχεία ενεργοποιείται ο μηχανισμός ανθρωποποίησης του ανθρώπου.

Ομηρός

Σοφοκλής

Κι αφού ο Χορός του επισημαίνει ότι δεν πρέπει να ωφελεί τους ανθρώπους πέρα από το μέτρο, πέρα από τον καιρό, λίγο πριν ολοκληρωθεί το β' επεισόδιο και εισέλθει η Ιώ, ο Προμηθέας δίνει το επιστέγασμα της γνώσης του, φανερώνοντας το συμπαντικό Δίκαιο, την Κοσμική Τάξη: Η Μοίρα («Μοίρα...τελεσφόρος», στ. 523) στέκεται πάνω από τον βίο, ενώ η Ανάγκη ίσταται πάνω από την Τέχνη («τέχνη δ' ανάγκης ασθενεστέρα μακρώι», στ. 526). Ο κυβερνήτης («οιακοστρόφος») της Ανάγκης είναι οι Μοίρες που έχουν τρεις μορφές και οι Ερινύες που είναι μνήμονες. Σε αυτή την κοσμική Ανάγκη υπόκειται και η δράση των Ελλήνων θεών, που στο εν λόγω χωρίο, δηλώνεται με την εξουσία του Διός. Πρόκειται περί μιας καταθέσεως υψίστης σημασίας. Οι αναπαραστάσεις που ανακαλεί ο αισχυλικός λόγος, ταυτίζονται με μία κοσμική τάξη, με βασικά της χαρακτηριστικά την Μνήμη, την Τέχνη, την Ανάγκη, τις Μοίρες και τις Ερινύες. Οι νόμοι που εκπορεύονται από αυτές τις αρχέγονες δυνάμεις είναι κοινοί για όλα τα όντα και όλα τα

γέννη, θεών και ανθρώπων. Η αληθινή θέση των ανθρώπων και των θεών, η διαφορετικότητά τους, είναι καθορισμένη και καθορίσιμη, καθώς εξαρτάται από την επενέργεια αυτών των νόμων επί αυτών των όντων.

«Άλλος» και «ίσον φρονών» στην Αντιγόνη του Σοφοκλή

Λίγα χρόνια μετά τον Προμηθέα Δεσμώτη, διδάσκεται στην Αθήνα η Αντιγόνη του Σοφοκλή (442 π.Χ.). Σε αυτό το έργο, η ανάγκη για παρουσίαση των ανθρωπογονικών μυθικών διαδικασιών μετασχηματίζεται σε ανάγκη διαμορφώσεως μιας πολιτικής ανθρωπολογίας, την οποία ίσως έχει μεγαλύτερη ανάγκη ο αθηναϊκός δήμος και η Δημοκρατία. Ποιά είναι η θέση του ανθρώπου στον κόσμο, στο συγκεκριμένο έργο; Διαφέρει κατά πολύ από την θεϊκή! Η θνητότητα του ανθρώπου αντιπαραβάλλεται προς την θεϊκή αθανασία, διακρίνεται και οδηγεί σε διαφορετικούς τρόπους εξέτασης του όντος. Στον εξαιρετικό λόγο του Χορού (στ. 334-376), παρουσιάζεται μία συνοπτική αποτίμηση της φύσης του ανθρώπου, σαν να εξετάζεται η αισχύλεια ανθρωπογονία, αλλά από διαφορετική σκοπιά: ο άνθρωπος περνά τον ωκεανό πάνω στα φουσκωμένα κύματα, οργώνει την υπέρτατη θεά, τη γη, με το αλέτρι και προσπαθεί να την κάνει να βλαστήσει χρόνο με το χρόνο. Έχει πλέον επίγνωση της θνητότητάς του και δύναται να επιτύχει τα πάντα, εκτός από ένα: δεν ξεφεύγει από τον θάνατο. Όμως, ακόμη κι όταν επιτυγχάνει με την σοφία και την τέχνη του πέρα από κάθε ελπίδα, έρπει τότε στο καλό και τότε στο κακό: «τέχνας υπέρ ελπίδ' έχων / τοτέ μεν κακόν, άλλοτ' επ' εσθλόν έρπει» (στ. 365-6). Ο Χορός του Σοφοκλή δεν ισχυρίζεται ότι ο άνθρωπος είναι το καλύτερο πλάσμα επί της γης, ούτε ότι είναι μόνον καλός. Διατείνεται ότι γνωρίζει πλέον τον άνθρωπο: είναι ικανός για το καλύτερο και για το χειρότερο και μάλιστα –προσέξτε το ρήμα- «έρπει» άλλοτε προς την μια κατεύθυνση, άλλοτε προς την άλλη. Έρπει, όπως τα ερπετά, πάνω στην χθόνα. Αυτή είναι η αληθινή φύση του ανθρώπου για τον Σοφοκλή.

Αλλά, πολύ γρήγορα έρχεται να κατατεθεί και μια υψηλή του ιδιαιτερότητα, εν είδει συνθήκης δέοντος: νόμους γεραίρων χθονός θεών τ' ένορκον δίκαν, υψίπολις (στ. 369) Άνθρωπος «υψίπολις», δηλαδή όχι απλά άξιος, αλλά επί μιας υψίστης

πολιτικής συνθήκης, ίσταται εκείνος που κρατά τους νόμους του τόπου, συνδυάζοντάς τους όμως με την «θεών ένορκον δίκαν». Στον αντίποδα αυτού, ο «άπολις», ο μη-άξιος, ο μη-πολίτης, ο εκτός της πολιτικής συνθήκης, ο οποίος αποτολμά το μη-καλόν. Αυτόν τον τύπο ανθρώπου, οι υπόλοιποι πολίτες δεν τον θέλουν ούτε να μπει στο σπίτι τους, δεν τον θέλουν «παρέστιον», καθώς είναι ανεπιθύμητος. Διότι, ο «άπολις» δεν είναι «ίσοσ φρονών» με τους υπολοίπους, ίσταται μακράν και εκτός της πόλεως, των συμπεφωνημένων, των κοινών νόμων και λοιπών θεσμίσεων, επί των οποίων δομείται και ζει η πολιτεία, ως ούσα πολιτεία. Εκπληκτική διαπίστωση, εξαιρετικός πολιτικός λόγος, εκφρασμένος από το στόμα του Χορού! Και ποιος δεν επιθυμεί να είναι «ίσον φρονών»; Η Αντιγόνη και ο Κρέων. Διότι και οι δύο αποφασίζουν και ενεργούν υιοθετώντας το «μόνος φρονείν», αν και για διαφορετικούς λόγους. Η Αντιγόνη, επειδή έχει κατά νου το δικό της «χρεών» (εκτιμώ ότι η κ. Τζάνη θα σας μιλήσει επ' αυτού), που ίσταται υπεράνω των προσωρινών ανθρωπίνων θεσμίσεων και νόμων της πολιτείας. Ο Κρέων, επειδή όταν ανέλαβε την βασιλεία της Θήβας υπεσχέθη να κρατήσει το υφιστάμενο θεσμικό και νομοθετικό παραδοσιακό πλαίσιο, επομένως η εντολή του να μην θαφτεί ο Πολυνείκης, ως εχθρός της πόλεως, έπρεπε να εισακουστεί και να εφαρμοστεί από όλους τους πολίτες ανεξαιρέτως. Απέναντι στα μάτια του Χορού όμως, και οι δύο τελούν εν αφροσύνη, αφού δεν εφαρμόζουν το «ίσον φρονών».

Χρειάζεται να συμβουλευτούμε τον Αριστοτέλη (Αθην. Πολ.) και τον Θουκυδίδη²⁹ για να δούμε ότι αυτό το «ίσον φρονών» δεν είναι τυχαίο, καθώς συνοδεύεται από πληθώρα χαρακτηριστικών θεσμών, που λαμβάνουν χώρα στην δημοκρατία: αυτονομία, αυτοδικία (να διαθέτει δικά της δικαστήρια για την απονομή δικαιοσύνης, τα οποία ήταν στην βάση τους λαϊκά (Αριστ. Αθ. Πολ. ΧLI, 2). Από τους 30.000 αθηναίους πολίτες, υπολογίζεται ότι κληρώνονταν ετησίως 6.000 δικαστές και έτσι προτάσσεται

**Χρειάζεται να
συμβουλευτούμε
τον Αριστοτέλη
(Αθην. Πολ.) και
τον Θουκυδίδη για
να δούμε ότι αυτό
το «ίσον φρονών»
δεν είναι τυχαίο.**

η 'κρίση' της 'αρχής'), αυτοτέλεια (αυτοκυβέρνηση), τον θεσμό της κληρώσεως (για όλα τα πολιτικά αξιώματα), την ισηγορία (το να έχουν όλοι λόγο σύμφωνα με τον νόμο, την ισότητα (μεταξύ εκείνων μόνον που διαθέτουν πολιτικά δικαιώματα), την θέσπιση της 'δόξης' («έδοξε τη βουλή και τω δήμω»), την αυτοθέσμιση (όχι ως κατάσταση, αλλά ως διαδικασία μεταβολής των βασικών και καταστατικών θεσμών και νόμων της πολιτείας, σύμφωνα με τις ανάγκες και την απόφαση του δήμου [πρβλ. Καστοριάδης Κ., 2004/7]).

Εκείνο που διασφαλίζει την συνοχή της πόλεως είναι η δυνατότητα (μάλλον χρέος) των μελών της να αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως μέλη της, επειδή και καθώς μετέχουν του «κοινού λόγου» της πόλεως.

Έτσι, στην ταυτότητα του Αθηναίου οροθετούνται όλα εκείνα τα στοιχεία που επιτρέπουν στον πολίτη να μιλά ελεύθερα, να άρχει και να άρχεται, να λογοδοτεί για τις πράξεις του, να επιχειρεί και να πράττει ευ, να αναζητά και να απολαμβάνει την επίγης ευδαιμονία, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο βίο και έτσι να γίνεται ο ίδιος υπόδειγμα για τους άλλους. Κατά την άποψή μου, κυρίως μέσα από αυτό το αυθεντικό δημοκρατικό πρίσμα έχει αληθινή αξία και νόημα η διερεύνηση της διαφορετικότητας.

Εκείνο που διασφαλίζει την συνοχή της πόλεως είναι η δυνατότητα (μάλλον χρέος) των μελών της να αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως μέλη της, επειδή και καθώς μετέχουν του «κοινού λόγου» της πόλεως. Με άλλα λόγια, εκείνο που επιζητεί ο Χορός της Αντιγόνης είναι ο πολιτικός διάλογος. Ο διάλογος θα προσδιορίσει την οντολογία και την τελεολογία της πόλεως και των πολιτών, καθώς η πόλις θα θεμελιωθεί, θα εκφραστεί και θα επιβιώσει πάνω στα κατηγορούμενα που θα αποδώσει η ίδια στον εαυτό της. Ωστόσο, έχει ανάγκη κάποιο από τα μέλη της να της υπενθυμίζει το 'βέλτιστον', το 'χρεών'. Τούτο θα πράξει η Αντιγόνη, όταν λίγο πριν τον θάνατό της θα δηλώσει

ρητά: «ούτοι συνέχθην, αλλά συμφιλείν έφυν». Κάθε μέλος είναι «ίσον φρονών», όχι γιατί αυτό το δικαίωμα του έχει δοθεί φύσει, αλλά διότι θέσει έχει εντάξει τον εαυτό του στο πλαίσιο της πολιτικής ισότητας. Αυτή η θέσις δεν είναι παθητική, αλλά ενεργητική, εφ' όσον «φρονεί» ως ίσος με τους άλλους, εφ' όσον διαθέτει «φρόνησι» απέναντι στους κοινούς θεσμούς. Εξ αυτού του γεγονότος, προκύπτει ένας νέος -και διαφορετικός από τους τότε υπάρχοντες- ανθρωπολογικός τύπος: ο τύπος του πολιτικού ανθρώπου, με την αμιγή δημοκρατική θεμελίωση που δίνεται για πρώτη φορά στην αρχαία Αθήνα ο «πολίτης».

Σας ευχαριστώ

¹ Κεχαγιάς Χ. (2009), Η φύση της θέσις στην Ελληνική σύλληψη του κόσμου, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα.

² Η θεμελιώδης διαφορά μεταξύ ψυχικών και κοινωνικών συστημάτων έγκειται στο ότι τα όρια των κοινωνικών συστημάτων δεν έχουν θεθεί σε φυσικό – χωρικό πλαίσιο, αλλά είναι συμβολικά – νοηματικά προσδιορισμένα και προσδιορίσιμα.

³ Για την συστημική θεωρία, τα σύμβολα (ως συμπιεπημένη μορφή νοημάτων) καθίστανται ως ένα «αυτοτελές επίπεδο λειτουργιών» (Wilke, 1993).

⁴ Η μελέτη των συζεύξεων που λαμβάνουν χώρα σε οντογενετικό πεδίο, με τα συνακόλουθα φαινόμενα καθολικότητας και ποικιλομορφίας των βιοφυσικών και βιοκοινωνικών όντων, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι οργανισμοί κάθε είδους παρουσιάζουν συμπεριφορές που φανερώνουν μια υπέρβαση του ατομικού συμφέροντος, δηλαδή της επιβίωσης της μονάδας. «Όλα συμβαίνουν σαν να υπήρχε μια ισορροπία ανάμεσα στη συντήρηση και την επιβίωση του ατόμου και [στα αντίστοιχα] της ομάδας ως ευρύτερης μονάδας που περικ λείει το άτομο» [Maturana και Varela (1996: 208-209)]. Η παραπάνω διαπίστωση, εκτός των άλλων, φαίνεται να οδηγεί από άλλο δρόμο στην αποδοχή της «επιβίωσης της μορφής του είδους», όπως έχει διατυπωθεί από τον Αριστοτέλη.

⁵ Η οποία παρεμφαίνεται σε διάφορα σημεία των ομηρικών επών, (Όμ. Ιλ. Α 54-305, Β 94-394, Η 345-379, Όμ. Οδ. Β 6-257, γ 80-81, ο 468, φ 16-21, ω 420-463), με κορυφαίο το επεισόδιο της σύγκλισης συνέλευσης από τον Τηλέμαχο στην Ιθάκη, κατά την διάρκεια της οποίας κάποιος πολίτης ερωτά εάν τούτη συνεκλήθη για να αντιμετωπιστεί κίνδυνος πολέμου ή κάποιο άλλο «δήμιον» (δημόσιο ζήτημα). Σε αντίθεση με την πολιτική οργάνωση των ανθρωπίνων κοινωνιών, ο Όμηρος παραθέτει την κοινωνία των Κυκλάδων, οι οποίοι δεν έχουν ούτε «θέμιστας», ούτε «αγοράς βουλευφόρους»

⁶ Για μια πιο εμπεριστατωμένη ανάλυση βλ. Κεχαγιάς Χ. (2004), Λειτουργικές αρχές και κοινωνική δομή του Ελληνικού πολιτισμού, εκδ. Ατραπός, Αθήνα.

⁷ Ο ομηρικός κόσμος αναπαριστά μία κοινωνική οργάνωση η οποία αναζητά το βέλτιστον για την πολιτική της έκφραση και τούτο μπορεί να προκύψει ως ιδανικός συνδυασμός της βέλτιστης δράσης του υπευθύνου ατόμου, μέσα στο πλαίσιο της συλλογικής πορείας για την ανάδυση της ελληνικής πόλεως. Οι αρετές και οι αξίες του ομηρικού ανθρώπου είναι εκείνες που τελικά θα αποτελέσουν την βάση για την ανάδειξη του «πολίτη», εφόσον τα συστατικά τους στοιχεία αποκρυσταλλωθούν σε έναν κοινό κώδικα - σύστημα αξιών, προτύπων ο οποίος με την σειρά του θα αποτελέσει τον πηγαίο κώδικα αυτής της κοσμοθέσεως που ονομάζουμε Ελληνική και διακρίνει τον Έλληνα-άνθρωπο.

⁸ Είναι πρόδηλο ότι η λειτουργία του ήρωος συνάπτεται τόσο με κοινωνικούς, όσο και πολιτικούς θεσμούς. Το «πράττειν» του ήρωος, δεν είναι θεόθεν, αλλά ανθρώπινο και διέχεται

40 ανοικτή εκδήλωση ο εαυτός και ο άλλος

μέσα από στενωπούς και δυσκολίες υψίστου βαθμού, έως ότου αρχίσει να αποκρυσταλλώνεται σε θέτειν και πράττειν ταυτόχρονα. Διότι, το ομηρικό έπος διδάσκει ότι το θέτειν δεν έχει νόημα εκτός των τειχών του κοινωνικο-πολιτικού γίγνεσθαι, αλλά έχει τεράστια αξία όταν υλοποιείται εν μέσω της αγοράς, της πολιτικής συνελεύσεως, δηλαδή στον πυρήνα της πόλεως.

⁹ Μη κήρυξη πολέμου, μη στέρψη προσωπικής ελευθερίας, μη υποδούλωση, μη λήστευση των κινουμένων στην Ολυμπία.

¹⁰ Π.χ. από την μη έγκαιρη προσέλευση στους αγώνες έως τη μη συμμετοχή αθλητή σε κοινούς αγώνες υπέρ της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας των ελληνικών πόλεων.

¹¹ Που τηρούνταν με ιδιαίτερη επιμέλεια από τους διοργανωτές Ηλείους, καθώς η πιστή τήρηση των διατάξεων μεγιστοποιούσε το κύρος της γιορτής των Ολυμπίων (για τους παραβάτες άτομα-πόλεις [π.χ. περίπτωση δωροδοκίας] υπήρχαν μεγάλα πρόστιμα με τα οποία γίνονταν οι Ζάνες-αγάλματα προς αποκατάσταση της τιμής του θεού του ιερού που προσεβλήθη. Στόχος του νομοθέτη ήταν να καταστεί η αυστηρότητα αυτή συνείδηση των πανελλήνων και να ρυθμίζει τη συμπεριφορά τους κατά τους αγώνες, αλλά έντεχνα και μετά από αυτούς, αφού δεν ήταν αγώνες χρημάτων αλλά αρετής [γι' αυτό και ως έπαθλο εδίδετο κότινος=στέψη, απόδειξη αληθείας, επιθυμία του προσάτη Δία, θεού της δικαιοσύνης, ειρήνης, φιλίας, του ήλιου κλπ.].

¹² Περισσότερο με νομοφυλακτική ιδιότητα και λιγότερο με εκείνη του δικαστηρίου που απονέμει δικαιοσύνη.

¹³ Με χαρακτήρα θρησκευτικό – πολιτικό είχαν ως κέντρο κάποιο ιερό θεού (τόπος), που επηρέαζε τη σχέση των πόλεων- μελών και προσαύξαινε το κύρος ως εγγυήτρια δύναμη και ως φύλακας των πθών. Τρανό παράδειγμα η Δελφική Αμφικτιονία, μια μεγάλη ομοσπονδία ελληνικών πόλεων, που μπορεί να θεωρηθεί ως το πρώτο Συμβούλιο της Ευρώπης, που εξέφραζε την κοινή περί δικαίου αντίληψη των συμμετεχουσών πόλεων.

¹⁴ Σύμφωνα με το ελληνικό εθιμικό δίκαιο, ο πολίτης εξερχόμενος των τειχών της πόλεως θεωρείται «ξένος», υπό την έννοια του ασύλου ως θείου δικαιώματος (ξενία-φιλοξενία>Ξένιος Ζεύς).

¹⁵ Χρησιμοποιήθηκε ευρύτητα κατά την πρώτη περίοδο του ελληνικού δικαίου προς επίλυση εσωτερικών διαφορών, με βάση τη ρήτρα της «δαιτησίας», της διαλλαγής, υπό τους «αισυνήτας-διαλλακτάς». Στα χρόνια που ακολούθησαν η ρήτρα της δαιτησίας περιείχετο σε πολλές συνθήκες υποχρεώνοντας τα ενδιαφερόμενα μέρη (πόλεις) να προσφεύγουν στην κρίση δαιτητικού οργάνου (π.χ. Αμφικτυονικό Συνέδριο).

¹⁶ Ήταν αντιπροσωπεία πόλεων-κρατών, επίσημες αποστολές σε διάφορες εορτές, τελετές και αγώνες με πανελλήνιο χαρακτήρα. Σε επίπεδο διαπολιτειακών σχέσεων, η θεωρία είχε περισσότερο διπλωματικό χαρακτήρα.

¹⁷ Το διαπολιτειακό δίκαιο της αρχαίας Ελλάδας ανεγνώριζε το δικαίωμα της ελεύθερης επικοινωνίας. Ο κήρυξ αναγγέλλει κάποιο κοινό γεγονός, στέλνει επίσημο μήνυμα ή απευθύνει πρόσκληση σε πόλη. Το πρόσωπό του εξασφαλίζει την πανηγυρικότητα και δημοσιότητα των νόμων του κοινού δικαίου.

¹⁸ Συνομολόγηση πράξης (συνθήκης) ειρήνης, ανακωχή εχθροπραξιών στην προοπτική ενός σημαντικού και κοινά αποδεκτού γεγονότος. Ανοίγει το δρόμο προς την ειρήνη, με στόχο τη διασφάλιση της ουσίας του δικαίου που είναι η αναβολή του πολέμου. Πραγματικός τύπος εκεχειρίας είναι εκείνος που καθιερώθηκε για την τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων. Πήγαζε αρχικά από μια πράξη δικαίου (συνθήκη Σπάρτης-Πίσης και Ήλιδας), κατά το έγγραφο και εθιμικό δίκαιο των ρητρών και των θεϊκών χρησμών. Η συμφωνία φυλασσόταν στο ιερό του Δία στην Ολυμπία και ήταν ύβρις η παραβίαση των ρητρών της, ενώ προβλεπόταν τιμωρία για τους παραβάτες που θεωρούνταν ιερόσυλοι. Εν συνέχεια όμως η ολυμπιακή εκεχειρία απέκτησε «διεθνή» χαρακτηριστικά, καθώς με τους κανόνες της συμβιβάζονταν τρίτες πόλεις. Έγινε έτσι ένα «Σχολείο Ειρήνης». Η παύση των εχθροπραξιών προσέφερε ευκαιρία ειρηνικού ανταγωνισμού των πόλεων σε πανελλήνιο επίπεδο, συντελώντας στη δημιουργία διαπολιτειακών σχέσεων, εμφανίζοντας παράλληλα και -σύγχρονα – στοιχεία αμοιβαιότητας, φιλίας και διεθνούς κατανόησης. Με βάση τις επιταγές της συνθήκης της εκεχειρίας επίσης οι Ηλείοι κατέστησαν τον ιερό χώρο της Ολυμπίας απαραβίαστο κατά τη διάρκεια των Αγώνων.

¹⁹ Πρόκειται περί τριλογίας: Προμηθεύς Δεσμώτης, Λυόμενος, Πυρφόρος, στην οποία εντάσσεται ο Προμηθεύς Πυρκαεύς. Η μυθική ανθρωπογονία του Αισχύλου και η κοινωνική ανθρωπολογία του Σοφοκλή γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης από τον Καστοριάδη Κ. (1982), στον οποίο παραπέμπω, για μια περισσότερο εκτενή ανάλυση και τεκμηρίωση.

²⁰ «καίτοι θεοίσι τοις νέοις τούτοις γέρα/τίς άλλος ή 'γω παντελώς διώρισεν;» Αισχ. Πρ. Δ. στ. 451-2.

²¹ «οι πρώτα μὲν βλέποντες έβλεπον μάτην, / κλύοντες ουκ ήκουον», στ. 459-460.

²² «αλλ' ονειράτων / αλιγκιοι μορφαίσι τον μακρόν βιον / έφυρον ειική πάντα», στ. 460-2.

²³ «κούτε πλινθυφεις / δόμους προσείλους ήσαν, ου ξυλουργίαν», στ. 462-3.

²⁴ «κατώρυχες δ' έναιον ώστ' αήσυροι / μύρμηκες άντρων εν μυχοίς ανηλίους.», στ. 464-5.

²⁵ «ην δ' ουδέν αυτοίς ούτε χειματος τέκμαρ / ούτ' ανθεμώδους ήρος ούτε καρπίμου / θέρους βέβαιον, αλλ' άτερ γνώμης το παν / έπρασσον», στ. 466-9.

²⁶ «έστε δη σφιν αντολάς εγώ / άστρων έδειξα τάς τε δυσκρίτους δύσεις», στ. 469-470.

²⁷ Προφανώς, το πρώτο βήμα γι' αυτή την σχέση είναι η αναγνώριση του βιολογικού θανάτου ως άφευκτης συνθήκης (πρβλ. υποκ. Ζ'9 στο παρόν).

²⁸ Ιατρική (στ. 490-495), μαντική, ερμηνεία των ονείρων, των σημείων και συμβόλων της ζωής, οιωνοσκοπία, την σπλαγνοσκοπία και τα «φλογωπά» σήματα του πυρός (στ. 496-511). Τέλος, η αναγνώριση και εκμετάλλευση του χαλκού, του σιδήρου, του αργύρου και του χρυσού (στ. 514-5). Συνολικά, «βραχεί δε μύθω...πάσαι τέχναι εκ Προμηθέως», όλες οι τέχνες προέρχονται από τον τιτάνα-Προμηθέα (στ. 517-8).

²⁹ Ο Περικλής εκφωνεί τον Επιτάφιο κατά τον πρώτο χειμώνα μεταξύ 431-430. Από τον 8ο ως τον 5ο π.Χ. αι. η πόλις δημιουργείται, θεσμίζεται και μεταμορφώνεται (στις μισές περίπου περιπτώσεις) σε δημοκρατικήν πόλιν. Οι Αθηναίοι «αποτολμούν χωρίς να μετρούν τις δυνάμεις τους, διακινδυνεύουν χωρίς να τους σταματούν οι υποδείξεις της λογικής και μέσα στα δεινά διατηρούν την ελπίδα» (Θουκυδίδης). Οι Νόμοι του Δράκοντα κατατίθενται το 620 π.Χ., η νομοθεσία του Σόλωνος το 592, δηλαδή σε λιγότερο από μία τριακονταετία υπάρχει τόσο έντονη πολιτική και νομοθετική δραστηριότητα, ώστε ιστορικά εμφανίζονται δύο μεταβολές. Η μεταρρύθμιση του Κλεισθένη (με την ανακατανομή του λαού σε φυλές ανάλογα με τις ανάγκες της πολιτείας) είναι γεγονός το 508 π.Χ. (μεταξύ 490-480 π.Χ. οι μηδικοί πόλεμοι πλήττουν συθέμελα την Ελλάδα, και μεταξύ 431-401 π.Χ. η Ελλάδα σπαράσσεται υπό το άχθος του Πελοποννησιακού Πολέμου).

³⁰ Πρβλ. Αριστ. Ηθ.Νικομ. Β'7,1108 α, Γ'9,1115 α, Γ'10, 1115 β,40. Γ'11,1116 α 27. Γ'12, 1117 α31. Ibid, Ζ 1, 1138 β18-35. 13, 1144 α 1-8. 13, 1144 α11-β16 Πολιτικά, Ζ 13, 1132 α 3 Β-βγ. Ηθ.Νικ., Δ, 7 κ' 8, 1123 β1. Δ, 1124 α20. Δ, 1125 α4.

Περικλής

Σόλων

Κλεισθένης

Ο εαυτός και ο άλλος

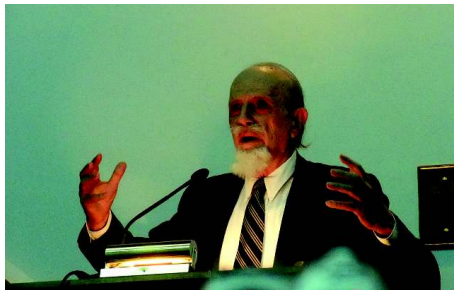
Δόμηση και κίνδυνοι αποδόμησης

Θ.Π. Τάσιος

Θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε ένα-ένα τα συστατικά του γενικού τίτλου της εκδήλωσης: Την Εαυτότητα πρώτον – αυτό το σκάνδαλον της Φιλοσοφίας. Κυρίως όμως την Ετερότητα – με τις δυνητικά θετικές και τις (δυνητικά πάλι) αρνητικές-της συνέπειες για τον Εαυτό μου. Έτσι, θα είμαστε πιθανώς σε θέση να διερευνήσουμε ό,τι κείται ανάμεσα στην Εαυτότητα και την Ετερότητα (τη «Διαφορετικότητα» δηλαδή) – και να ελπίσουμε στη Γεφύρωση αυτού του φαινομενικού μόνον χάσματος.

1. Ο ΕΑΥΤΟΣ

Ο καθένας με τις αντιλήψεις-του, κι η ταπεινότης-μου ακολουθεί την άποψη ότι η Αυτοσυνειδησιακότητα δέν δίνεται ως προίκα μαζί με τ' άλλα βιολογικά εισαγόμενα – αλλα δομείται

και αναφαίνεται σταδιακά (μέσα στον βιολογικό εγκέφαλο), μέσω έμμονων αλληλοδράσεων του Σώματος με τον αντικειμενικό Κόσμο και με τον εμβληματικότερο εκπρόσωπο των «Άλλων», που είναι η Μητέρα. Για την δόμηση του Προσώπου δηλαδή ο σύγχρονος στοχασμός, δέν υποστηρίζει

την αδρομερή πίστη σε έ να «κατ' αποκοπήν» συστατικό που

προστίθεται αρχήθεν στα βιολογικά στοιχεία της συλλήψεως, αλλά σε μια αγωνιώδη πνευματική προσωπική κατάκτηση – ήδη απ' τη βρεφική ηλικία. Για τις ανάγκες αυτού εδώ του άρθρου λοιπόν, συνοψίζω τις σχετικές θέσεις περι της σταδιακότητας και της αναδυτικότητας αυτής της συνειδησιακής υπερλειτουργίας που ονομάζομε Αυτοσυνειδησιακότητα – αυτής δηλαδή που συνιστά την αντίληψη μιας Εαυτότητας, ως «απόσπασης» απο τον Κόσμο:

α) Με την βαθμιαία ανάπτυξη του νευρικού συστήματος, αναφέρονται σταδιακώς και οι ποικίλες λειτουργίες της Συνείδησης του βρέφους. Εύλογο λοιπόν είναι οτι κι η οποιαδήποτε συστημική υπερλειτουργία της Συνείδησης θα αναφάνεται ακόμα πιο αργά και σταδιακότερα. Δέν αναμένεται δηλαδή να είναι επιστημονικώς καρποφόρα ή υπόθεση μιας αυτοσυνειδησιακότητας εξαρχής και εφάπαξ «δεδομένης».

β) Εκτός απ' αυτήν την «σταδιακότητα» εμφάνισης της Αυτοσυνειδησιακότητας, κατανοούμε το εύλογον της υποθέσεως ότι αυτή η υπερλειτουργία της Συνείδησης (μιας και δέν ταυτίζεται με καμιά απ' τις επιμέρους λειτουργίες της), θα πρέπει πάντως να «αναδύεται» απ' αυτές. Στον φυσικό Κόσμο, αυτή η αναδυτικότητα είναι φαινόμενο συνηθέστατο, ως εκδήλωση μιας εντελώς νέας ιδιότητας του Συστήματος, την οποία δέν την διέθεταν τα συνιστώντα το Σύστημα μέλη: Παίρνετε λ.χ. ένα ψαθυρό σκυρόδεμα, το περισφίγγετε με ένα επίσης ψαθυρό ύφασμα ιών άνθρακος, και κάνετε αυτό το «σύστημα ψαθυρών μελών» να συμπεριφέρεται κατά τρόπο πλάστιμο! : Όλα είναι θέμα

**Ίχνη Διαφοροποίησης
απ' τον Κόσμο, ίχνη
Εσωτερικότητας,
χρονικής
Κεντρικότητας,
Αιτιότητας, μίμησης
της Ετερότητας της
Μητέρας, και τέλος
ίχνη έντονα απ' την
αντίληψη του Ενιαίου
μιας φαινόμενης
πολλαπλότητας. Είναι
δε όλα τούτα: συστατικά
μιας ΕΥΑΤΟΤΗΤΑΣ...**

αλληλόδρασης των μελών του Συστήματος.

γ) Παρακολουθούμε συστηματικότερα ορισμένες κατηγορίες εξωτερικών ερεθισμάτων πάνω στη βιολογική Μηχανή, προερχόμενων απ' τον Κόσμο των αντικειμένων και απ' τον Κόσμο των εμπίων (την Μητέρα). Αλλά και εσωτερικών ερεθισμάτων, προερχομένων απ' το τεράστιο απόθεμα της Μνήμης της Μηχανής το οποίο δρά τώρα σαν ένας άλλος «κόσμος», (ο κόσμος των συγκινησιακών αναμνήσεων και των πανίσχυρων ονείρων).

Ανάμεσα δηλαδή στο απέραντο εύρος ερεθισμάτων, διακρίνουμε και ερεθίσματα ειδικής ως προς το αποτέλεσμα-τους κατηγορίας, τα οποία αφήνουν στην Συνείδηση έμμονα ίχνη υποδηλωτικά («τροχοδεικτικά») μιας οιονεί-Εαυτότητας:

- Σε όρους χωρικής συνείδησης:
    - Απόσπαση της βιολογικής Μηχανής (του «Σώματος») απ' τον περίγυρο κόσμο (μέσω της αίσθησης της διαφορικής αφής).
    - Εσωτερικότητα του «Σώματος» (μέσω της έμμονης αντίληψης του χώρου όπου κείται ο πόνος και η ηδονή).
    - Σε όρους κεντρικής χρονικής συνείδησης:
      - Αντίληψη ενός παρόντος (έναντι του διπόλου «τα πριν» / «τα μετά»).
      - Σε όρους αιτιότητας (συναίσθηση κάποιας Κεντρικότητας):
      - Ηθελημένη επανάληψη κίνησης μελών του «Σώματος».
      - Ηθελημένη μίμηση της Ετερότητας της Μητέρας (φωνές, ολόσωμη μετακίνηση).
    - Σε όρους ευεργεσιών απ' την Μητέρα, οι οποίες εντείνουν την συναίσθηση Εσωτερικότητας:
      - Πώς οι «μέσα» πόνοι αμβλύνονται χάρις στην Μητέρα, και
      - Πώς οι «μέσα» ηδονές προσφέρονται από την Μητέρα.
    - Σε όρους συγχρονίας και πανοραμικότητας των αισθήσεων:
      - Ο εγκέφαλος μετουσιώνει την εξωτερική πολλαπλότητα αντικειμένων και γεγονότων σε ενότητα εσωτερικής αντίληψης.
- Επειδή όμως, όπως καλά γνωρίζουμε σήμερα, ο εγκέφαλος

του βρέφους συν-δομείται εν πολλοίς και με τα ερεθίσματα του Περιβάλλοντος, εύλογο είναι να περιμένουμε ορισμένες ένυλες συνέπειες όλων αυτών των ειδικής κατηγορίας ερεθισμάτων τα οποία καταγράψαμε. Γι' αυτό μιλήσαμε για ΙΧΝΗ εντυπώσεων τα οποία σταδιακώς (μετά από χιλιάδες έμμονες επαναλήψεις) χαράσσονται μέσα στον εγκέφαλο: Ίχνη Διαφοροποίησης απ' τον Κόσμο, ίχνη Εσωτερικότητας, χρονικής Κεντρικότητας, Αιτιότητας, μίμησης της Ετερότητας της Μητέρας, και τέλος ίχνη έντονα απ' την αντίληψη του Ενιαίου μιας φαινόμενης πολλαπλότητας. Είναι δε όλα τούτα: συστατικά μιας ΕΥΑΤΟΤΗΤΑΣ...

Η υπό κατάθεσιν υπόθεση εργασίας για την δόμηση της Αυτοσυνειδησιακότητας, θεωρεί ότι

(i) Ο εγκέφαλος, αποκρίνεται βαθμιαίως με κάποιον ένυλο φυσικοχημικό τρόπο σ' αυτόν τον καταγισμό των υπέρ μιας Εαυτότητας υποδηλώσεων των εκ του Κόσμου ερεθισμάτων.

(ii) Υπέρ της απόψεως αυτής μπορούσε να επικαλεσθούμε μιαν ευρύτερης ισχύος Αρχή ενεργειακής οικονομικότητας, η οποία υπόκειται της ικανότητας των Συστημάτων να αυτο-ανα-οργανώνονται παράγοντας Νέες Ιδιότητες.

(iii) Σε πρακτικότερη γλώσσα, η παρούσα υπόθεση εργασίας «αιτείται» ότι ο εγκέφαλος, προκειμένου να επιτύχει εναν εξόχως ο ι κ ο ν ο μ ι κ ό τ ε ρ ο διαχειρισμό της απειρίας των πληροφοριών, (και χάρις στην πλαστικότητά-του), περνάει σταδιακώς σε μια βολικότερη κατάσταση, ακολουθώντας τις χαρακτηριστικές τροχιές τις οποίες χάραξαν μέσα-του οι μύριες εν-Τυπώσεις Εαυτότητας που δέχθηκε. Μ' άλλα λόγια, το Εγώ είναι ένα φανταστικό λειτουργικό μόρφωμα – μια πολύ βολική αυτό-οργανωτική κατάσταση του εγκεφάλου.

Εάν αυτή η υπόθεση ευσταθήσει, τότε ο εγκέφαλος δέν θα

υποχρεωθεί στο ακατόρθωτο καθήκον «να περιγράψει τον εαυτό-του», προκειμένου να μάθουμε τί είναι η Αυτοσυνειδησιακότητα. Όχι: Διότι ο εγκέφαλος δέν δόθηκε εξαρχής αρτιωμένος, ούτε και «πακεταρισμένος» με την συναίσθηση ενός Εγώ. Αλλ' αντιθέτως, εδομούνταν κι ο ίδιος σταδιακώς με τα υλικά του διαλόγου που είχε ανοίξει προς τα Αντικείμενα, προς τον Άλλον και προς τις έσω Μνήμες. Εδομούνταν αλλά και εν συνεχεία, αυτό-οργανούμενος μακράν της ισορροπίας, αποκτούσε νέες ιδιότητες – μία των οποίων είναι και η φαντασιακή¹ αλλά πολύ λειτουργική αντίληψη ενός συμπυκνωμένου Κέντρου, οιονεί σημειακού διαχειρισμού των πληροφοριών (ερεθισμάτων και αποφάσεων) – ενός Εγώ δηλαδή.

Ιδού λοιπόν η δόμηση μιας αναδυόμενης Εαυτότητας, ως διαδραστικής συνεργίας (i) του βιολογικού Σώματος, (ii) του Κόσμου των αντικειμένων και (iii) του «Άλλου» (της Μητέρας ή όποιου παίζει αυτόν τον ρόλο). Ετούτος μάλιστα ο τελευταίος Παράγων αναγνωρίζεται ως ο αποφασιστικότερος: Η Ετερότητα είναι το σπουδαιότερο δομητικό χαρακτηριστικό της Εαυτότητας! Έτσι, ήρθε τώρα η ώρα-του να το αναλύσομε ειδικότερα αυτό το «έτερον».

2. Ο ΑΛΛΟΣ

Δέν διαθέτω δυστυχώς την απαιτούμενη αφαιρετική ικανότητα ώστε να βοηθηθώ απ' τα εγγελιανού τύπου διανοητικά παίγνια περί του «ορισμού» του Εαυτού απ' το Άλλο: Τολμώ μάλιστα να υποθέτω ότι το ελάττωμα ενδέχεται να μὴν είναι μόνον δικό μου: Οι φιλοσοφικοί συλλογισμοί, όσο λαμπροί κι αν είναι, χρειάζονται κατά διαστήματα ένα βάπτισμα σε πραγματολογικά στοιχεία· στο κάτω-κάτω, καμμιά Μεταφυσική δέν δικαιούται ν' αρχίζει πρὶν να τελειώνει η Φυσική.

Γι' αυτό, θα υποβάλω στην κρίση-σας απλούστερους συλλογισμούς, ως συνέχεια της υπόθεσης εργασίας της §1 για την ερμηνεία της Αυτοσυνειδησιακότητας. Και διότι πράγματι, σ' αυτήν την ερμηνεία η Εαυτότητα συν-δομήθηκε κατ'

¹ Η χρήση του όρου ενδέχεται να ξενίζει τον μέσο αναγνώστη. Άς θυμηθούμε όμως οτι δέν διαθέτομε άλλην εικόνα «πραγματικότητας» απ' αυτήν που παράγει ο εγκέφαλος...

αποφασιστικών τρόπο απ' τις φροντίδες του Άλλου – της Μητέρας του βρέφους κυρίως. Προτείνω να τον ξαναδούμε από πιο κοντά αυτόν τον «μηχανισμό», πριν και μετά την ενηλικίωση.

2.1. Ο δομητικός ρόλος του Άλλου πάνω στην Εαυτότητα

Όλες οι εσωκεντρικές υποδείξεις, τις οποίες υπομνήσαμε στην §1, δυναμώνουν αποφασιστικά, μέσα στο βρέφος χάρις σε ένα εντελώς ειδικό αντικείμενο του Περιβάλλοντος, το οποίο (άκουσον, άκουσον):

- βγάζει ήχους (εν αντιθέσει με άλλα αντικείμενα)

- κινείται ολόκληρο (αντί για την ακινησία των άλλων)

- κατευνάζει τους πόνους ή και προσφέρει ηδονή μέσα στο «Σώμα», το οποίο Σώμα μόλις αποσπάσθηκε απ' το Περιβάλλον, χάρις στην αφή του χεριού: μονή αίσθηση όταν ακουμπάει τον περίγυρο, διπλή αίσθηση όταν ακουμπάει το «Σώμα» – το οποίο έτσι οριοθετείται εμπειρικά.

Η Μητέρα βέβαια είναι ένα Άλλο αντικείμενο – δεν είναι το «Σώμα». Είναι όμως ένα Αντι-Κείμενο με τις εξαιρετικές (μοναδικές ενσχέσει με τα άλλα πράγματα) ιδιότητες που περιγράψαμε πριν από λίγο.

Το βρέφος αρχίζει να μιμείται τον Άλλον (η μίμηση είναι καθολική ιδιότητα της έμβιας ύλης – ήδη απ' τη στάθμη του κυττάρου), κι έτσι ενδύεται σιγά-σιγά την «ανάκλαση» αυτού του εξαιρετικού Άλλου: Μ' άλλα λόγια, η Ετερότητα παράγει Εαυτότητα – όχι όμως με αφηρημένες (εγελιανές) προτάσεις, αλλά μέσω φυσικών περιβαλλοντικών επιρροών πάνω στον εγκέφαλο. Άλλωστε, αυτός ο Άλλος (η Μητέρα εν προκειμένω) με έχει περαιτέρω προαγάγει προς μίαν αίσθηση «Εσωτερικότητας», χάρις στον κατευνασμό του πόνου και την προσφορά ηδονής – η

**Η Ετερότητα παράγει
Εαυτότητα – όχι
όμως με αφηρημένες
(εγελιανές)
προτάσεις, αλλά
μέσω φυσικών
περιβαλλοντικών
επιρροών πάνω στον
εγκέφαλο.**

έδρα των οποίων είναι «εντός» του οριοθετηθέντος διά της αφής Σώματος.

Εάν η προβαλλόμενη υπόθεση εργασίας γι' αυτήν την πολλαχόθεν σταδιακή ανάδυση της Εαυτότητας ελεγχθεί ως καταρχήν ευσταθής, τότε (μέσω της Μητέρας) θα έχει αρχήθεν εντυπωθεί μέσα-μου ο Άλλος, ως συνοικοδόμος του Εγώ μου. Και τούτο ακριβώς θα είναι η προίκα του Ήθους στον Ενήλικα.

2.2. Ο συνεχιζόμενος εποικοδομητικός ή ανταγωνιστικός ρόλος του Άλλου, εντός της κοινωνίας ενηλίκων

Η συνειδησιακή αγκύρωση του Άλλου μέσα-μου θα συνεχισθεί, και θα δυναμώσει και μετά τη βρεφική ηλικία. Καθώς το «Εγώ» δέν είναι ένα έξωθεν δοσμένο αντικείμενο, αλλά στοιχειοθετείται όπως είδαμε συνεχώς από τα κεντρομόλα ίχνη του διαλόγου «Σώματος – Άλλου – και αντικειμενικού Κόσμου», αυτό το «Εγώ» έχει ανάγκη και να διατηρηθεί δομημένο. Και όχι μόνον: έχει ανάγκη να εκλεπτύνεται και να εμπλουτίζεται – για να ευδαιμονεί. Η θεμελιώδης αυτή υποστασιακή³ ανάγκη, θα υπηρετηθεί διττώς.

– Αφενός μὲν έχω ανάγκη Αυτο-Επιβεβαίωσης – έχω ανάγκη να καθρεφτίζομαι στα μάτια του Άλλου για να υπάρχω: Από τον «σιωπηρό» αυτόν διάλογο με τον Πλησίον που με κρίνει, μέχρι τις ζωογόνες διαπροσωπικές σχέσεις, ο Άλλος γίνεται «αυτός» για να θυμηθούμε τον Αριστοτέλη (Η.Ν. 1169b, 7).

– Αφετέρου, έχω ανάγκη Αυτο-Συντηρησίας, στηριγμένης κατά το μεγαλύτερο μέρος στις πολλαπλές υπηρεσίες που μου προσφέρει ο Άλλος στην άμυνα κατά των κοινών κινδύνων (φυσικών, ή οικονομικών) – η Κοινωνική Αλληλεγγύη ως πρακτική υπόθεση της φυσικής επιβίωσής μου.

² Είναι, λ.χ. γνωστά τα περιστατικά χαλάρωσης ή και απώλειας του Εγώ στην περίπτωση κρατουμένων σε αυστηρή απομόνωση.

³ Κυριολεκτικώς «υποστασιακή», αφού η ύπαρξη νοείται μόνον ενσχεσεί με κάτι άλλο (Πλάτων, Θεαίτητος 160b).

⁴ Για λόγους πληρότητας, εδώ πρέπει να υπομνήσομε ότι το ενήλικο Εγώ συνεχίζει να δομείται και να εκλεπτύνεται και προς άλλες δύο Κατευθύνσεις, εκτός απ' τον «Άλλον» [εκτός δηλαδή απ' τον άξονα της Ηθικής]: Αυτο-επιβεβαιώνεται και ως προς το Μέσα Χάος των μειωμένης ενσυνειδητότητας γεγονότων που περιδιαβάζουν στον εγκέφαλο (ο άξονας της Αισθητικής). Και, βεβαίως, ως προς τον άξονα της Γνώσεως του αντικειμενικού Κόσμου. Τρισδιάστατη είναι η γεωγραφία της Ευδαιμονίας.

Ιδού λοιπόν η διττή άρδευση της Εαυτότητας απ' την Ετερότητα, καθ' όλον τον βίον⁴.

Παρά ταύτα, κανένα φυσικό, τεχνητό ή κοινωνικό Σύστημα δέν είναι απαλλαγμένο από εσωτερικές τριβές. Έτσι κι η «Ανθρωπότητα» (στην μικρή ή στην μεγάλη κλίμακα) ανελλίσσεται μέν μέσω του διπόλου Εαυτότητα/Ετερότητα, αλλά φθείρεται εσωτερικώς κατά καιρούς απ' την Διαφορετικότητα – όλα έχουν ένα κόστος: Η Διαφορετικότητα (ο χώρος που κείται μεταξύ του Εγώ και του Εσύ) γεννά συχνά προβλήματα – η υπέρβαση των οποίων επιτρέπει στην Ανθρωπότητα να προοδεύει – εάν και όταν προοδεύει.

Η ζητούμενη κατανόηση και η γεφύρωση της Διαφορετικότητας αφορούν καί την ευδαιμονία του Εαυτού, καί την πολιτική ευόδωση των κοινωνικών πραγμάτων. Σ' αυτά που ακολουθούν, θα γίνει μια προσπάθεια να θιγούν (συνοπτικώς, φεύ) αμφότερα τα ζητήματα:

3. ΠΟΙΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΕΣ;

α) Τα τρισεκατομμύρια σπέρματα στο φυτικό και το ζωικό βασίλειο, είναι απ' τη φύση-τους «διαφορετικά»: Η φύση του γενετικού υλικού με τους άπειρους συνδυασμούς-του, επιτρέπει αυτήν την διαφορετικότητα. Και, πάνω σ' αυτήν, έρχεται και το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον να αυξήσει περαιτέρω τις διαφορές. Το φυσικό περιβάλλον: με την επιβίωση μόνον των «ασκουμένων» συνάψεων των νευρώνων, το δε κοινωνικό (στην περίπτωση του ζωικού είδους «άνθρωπος»): με την επιβολή

«παραδόσεων» στα παιδιά μας – παραδόσεων που διαφέρουν μεγάλως από οικογένεια σε οικογένεια και από τόπο σε τόπον. Παραδόσεων, αλλά και ταξικών συμφερόντων των γονέων και αντίστοιχης νοοτροπίας.

Το αθροιστικό αποτέλεσμα όλων αυτών των επάλληλων επιρροών είναι μια εντονότατη ποικιλότητα: Ο Εαυτός πλέει σε μια θάλασσα από «Ετέρους», με τεράστιες ενίοτε Διαφορές. Ευλόγως λοιπόν αναμένεται ότι η αρχική δομητική αγκύρωση του Άλλου μέσα στο Εγώ-μου, καθώς και οι τάσεις αυτοεπιβεβαίωσης κατά τον άξονα της Ηθικής (της αγαπητικής δηλαδή στάσης προς τον Διπλανό), ενδέχεται να επηρεάζονται (ευμενώς ή το πιθανότερο δυσμενώς) απ' αυτήν την έντονη Διαφορετικότητα της φύσεως και των σκοπών του Άλλου.

β) Οφείλομε λοιπόν να μελετήσουμε αυτής της κατηγορίας τις Διαφορές και, ει δυνατόν, να προβλέψουμε τις συνέπειές τους.

Πρώτα-πρώτα λοιπόν απογράφουμε την πολύτιμη για κάθε Σύστημα ιδιότητα της Ποικιλότητας των μερών-του να ευνοεί την Σταθερότητα. Τούτο παρατηρείται σε κάθε φυσικό και κάθε κοινωνικό Σύστημα: Όταν θα εκτεθεί σε δυσμενείς έκτακτες συνθήκες, θα καταστραφούν ενδεχομένως τα ευαισθητότερα μέρη του Συστήματος, αλλά θα επιβιώσουν τα υπόλοιπα – αφού εξ ορισμού το Σύστημα διαθέτει Ποικιλότητα.

Απ' αυτήν την άποψη, το Άτομο συνειδητοποιεί (ή, τουλάχιστον, οφείλει να συνειδητοποιεί) τον αγαθό ρόλο της Διαφορετικότητας των Άλλων που το περιβάλλουν...

Αναλόγως, πρέπει να απογράψουμε τον καταρχήν αγαθοποιό για την Κοινότητα ρόλο της Ανταγωνιστικότητας των μελών της: Στον τομέα της παραγωγής, η ανταγωνιστικότητα επιστρατεύει να αποδοτικότερα μέλη της Κοινότητας, ενώ παράλληλα «εκπαιδεύει» (τρόπον τινά) όλα τα Άτομα προς την κατεύθυνση της αποδοτικότητας.

Αυτή η παραγωγική ανταγωνιστικότητα αμείβει το Άτομα σε όρους υλικού κέρδους. Μπορούμε όμως να διακρίνουμε και μιαν ανταγωνιστικότητα που επιζητεί αμοιβή σε όρους κοινωνικής αναγνώρισης – μια (νόμιμη) αμοιβή άνυλης αυτοεπιβεβαιωτικής φύσεως για το Άτομο.

Ιδού λοιπόν άλλη μια θετική (για τον καθένα μας) συνέπεια της Ανταγωνιστικότητας, η οποία μπορεί να θεωρηθεί και ως μια περιστασιακώς οξυνόμενη Διαφορετικότητα.

γ) Τώρα όμως οφείλομε να απογράψομε και ορισμένες πιο συγκεκριμένες και εντονότερες διαφορετικότητες, για να είμαστε σε θέση να τις μελετήσομε.

Τα κοινωνικά μέλη που είναι φορείς έντονης διαφορετικότητας, καταλέγονται συνηθέστερον σε «μειονότητες»⁵.

– Μορφωτικές (π.χ. οι αναλφάβητοι)

– Εθνικές (π.χ. οι αθίγγανοι, οι τουρκόφωνοι)

– Οικονομικές (π.χ. οι άστεγοι «αλήτες»)

– Πολιτικές (π.χ. οι αρχειομαρξιστές)

– Θρησκευτικές (π.χ. Ευαγγελιστές χριστιανοί)

Οι Μετανάστες είναι συνήθως ένα ανάμιγμα απ' όλες σχεδόν τις προηγούμενες διαφορετικότητες...

Τέλος, έχει ίσως εδώ τη θέση-της και μιά άλλη κατηγορία «αντιθετικής Ετερότητας» που είναι ενίοτε οι επόμενες Γενεές: Είναι η περίπτωση όπου το συμφέρον του Εαυτού-μου εδώ και τώρα, αντιφάσκει με το μελλοντικό συμφέρον του εγγονού-μου ως Άλλου, όπως λ.χ. στα περιβαλλοντικά ή τα δημοσιονομικά ζητήματα.

Γίνεται τώρα σαφέστερο πως όταν ο Άλλος ανήκει σ' αυτές τις «μειονότητες», τότε οι ευνοϊκοί ρόλοι της Ετερότητας που μνημονεύθηκαν στις προηγούμενες παραγράφους, ενδέχεται να μνή μου είναι πειστικοί – οπότε πλέον γεννάται μια εχθρότητα προς αυτήν την κατηγορία Διαφορετικότητας...

Αυτή η Σύγκρουση χρειάζεται, ει δυνατόν, μian Υπέρβαση.

⁵ Θεωρητικώς, το κάθε Άτομο, λόγω της μοναδικότητάς-του, είναι μια «μειονότητα». Όπως άλλωστε και οι υπερήλικες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μια, σεβαστή ίσως, αλλά πρακτικώς υποβλεπόμενη μειονότητα. Η διάκριση σε μειονότητα ή πλειονότητα, είναι εν τελευταία αναλύσει θέμα κλίμακας.

**ο Άλλος γίνεται
«αυτός»**

**για να θυμηθούμε τον
Αριστοτέλη**

4. Η ΓΕΦΥΡΩΣΗ

«Πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν
 νηγήσθαι πάντας, συγγενεῖς δὲ τοὺς
 ἀγαθοὺς - ἀλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς»

Πλούταρχος, «Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης», λογ. α', β (329 E-F)

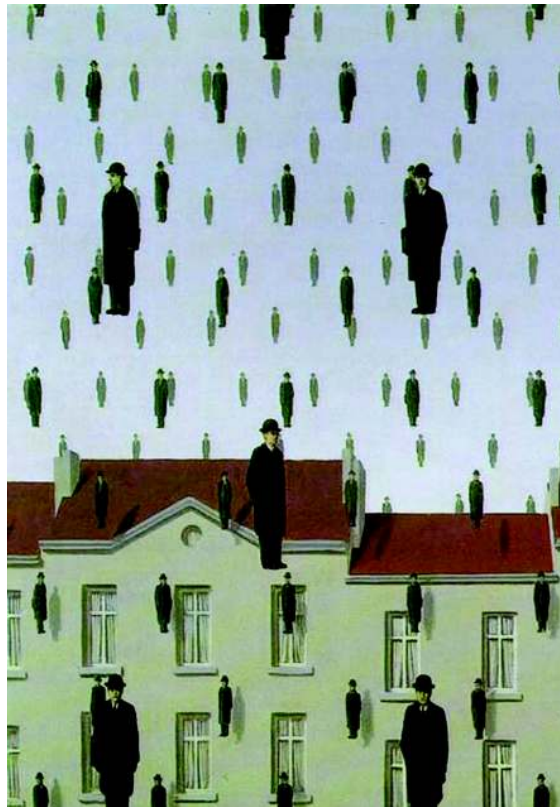
α) Εἴμαστε πλησιῆστοι μέσα στον ὠκεανὸ του νηθικοῦ ενεργήματος και του πλήθους των διλημμάτων τα οποία καλεῖται να ξεπεράσει. Το ἄρθρο αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ να εκταθεῖ επαρκῶς προς τη φιλοσοφία του Ἡθους ενγένει. Οφείλει να θεωρήσει γνωστὲς τις σχετικὲς ἰδέες και να τις χρησιμοποιήσει, προκειμένου να αναζητηθῶν τρόποι Γεφύρωσης της Διαφορετικότητας «Εαυτοῦ/Ἄλλου», ὅταν η οξὺτητα-της γεννὰ αντιπαλότητα επικίνδυνη. Επικίνδυνη για ὅλους – διότι αρκεί να αντιστρέψουμε το δίπολο (Ἄλλος/Εαυτός) για να καταλάβουμε ὅτι μέσα σε μια μεσοπρόθεσμη χρονικὴ περίοδο και σ' ἓνα μέσο πλήθος Ἀτόμων, ΟΛΟΙ χάνουμε ἀπ' αὐτὲς τις ἀγεφύρωτες αντιπαλότητες. Ετοῦτο βέβαια το διανοητικὸ σχῆμα δὲν εἶναι λύση – ἀφοῦ πάντα θα υπάρχουν οἱ ἀδηφάγοι που ἐλπίζουν καὶ στο τωρινὸ κέρδος του κλέφτη, καὶ στο αὐριανὸ συλλογικὸ κέρδος της Ομάδας. Κάπως ἀλλιῶς λοιπὸν φαίνεται να λειτουργεῖ το νηθικὸ ἐνέργημα, κι ὄχι με λογικὰ σχήματα. Και κατὰ την ταπεινότητά-μου, μόνον η μύηση στο γλυκὸ υποστασιακὸ κρασί της ἀπλωσης στον Ἄλλον θα ἔλυε το πρόβλημα: Συναισθηματικὴ ἀπλωση του Εαυτοῦ στον Ἄλλον, συμμετοχὴ στις λύπες και τις χαρὲς του – ὄχι ως ἐξωτερικὴ ἐντολή «καθήκοντος», ἀλλ' ως υποστασιακὴ Ἀνάγκη-μου, ως προσμονὴ ἀντίστοιχης ἡδονῆς, ἐδῶ-και-τώρα.

Ἡδονὴς ἀπὶ τί; Διότι (i) συναισθάνομαι τον ἀρχικὸ δομητικὸν ρόλο του Ἄλλου στην Ἀυτοσυνειδησιακότητά-μου (ἄρα νοιώθω καταρχὴν ευγνωμοσύνη για τον Ἄλλον), (ii) διευρύνω το Εἶναι-μου μετέχοντας στον Ἄλλον (ἄρα ἐκτείνω το υποστασιακὸ-μου στίγμα, υπάρχω ἐντονότερα, ζῶ διπλά), και (iii) καλλιεργῶ την ἐλπίδα της προόδου καὶ της Κοινότητας (ἄρα, κι ἄλλη μιὰ ευχαρίστηση). Αὐτὲς ὅμως οἱ (συγκινησιακῆς⁶ ὄντως κατηγορίας) διαθέσεις του Εαυτοῦ, δὲν ἐρμηνεύουν τη λειτουργία του νηθικοῦ ενεργήματος παρά μόνον ὑπὸ την προϋπόθεση ὅτι ἔχω μνηθεῖ⁷ στις ἡδονὲς που οἱ διαθέσεις αὐτὲς μποροῦν να προσφέρουν, διὰ βίου μάλιστα. Ἄν

όχι, τότε απλώς θα χτυπάω κατά διαστήματα το κεφάλι-μου στο έξωθεν επιβαλλόμενο Δίκαιον της Κοινότητας, αφενός, και στις αντιφατικές εσωτερικές-μου φωνές («άρπαξέ-το τώρα» – «μήπως βρε παιδί μου είναι κρίμα να του το στερήσεις») – οι οποίες δέν συμβάλλουν για πολύ στην ευδαιμονία μου...

Κοντολογίς, δέν διαθέτω μιαν ηθική θεωρία καθολικού δήθεν κύρους, υποπεύομαι όμως βασίμως τους μηχανισμούς με τους οποίους το Είναι προβαίνει στην Πράξη.

β) Υπο το πρίσμα αυτό, άς αποπειραθούμε τώρα να σχολιάσουμε συνοπτικά τους τρόπους, τους οποίους διαθέτομε για να γεφυρώσουμε όσες Διαφορετικότητες δέν έχουν τα θετικά αποτελέσματα των §§2 και 3β, αλλ' αντιθέτως θεωρούνται ότι υπονομεύουν δυνητικώς τον Εαυτό-μου και την Κοινότητα ίσως (όπως το υποδηλώσαμε στην §3γ). Άς επιτραπεί δε να χρησιμοποιούμε (καταχρηστικώς έστω) τον όρο «μειονοτικός» για να εκφράζομε όχι μόνον τα μέλη των κατά κυριολεξίαν μειονοτήτων (§3γ), αλλά και κάθε Άλλον του οποίου κάποια ιδιοτυπία⁸ εκλαμβάνεται ως οχληρή. Λοιπόν, τί κάνουμε; Ακολουθεί εδώ μια σειρά ενεργειών που μπορεί ν' αποδειχθούν πρακτικώς πολύ χρήσιμες – παρά το γεγονός στι φαίνονται μάλλον κοινότοπες. Άλλωστε,

⁶ Ενημερώνομε τον ακατάδεχτο λογοκρατούμενο συνομιλητή, ότι η Επιστήμη σήμερα δέν αναγνωρίζει διαφορετικόν τρόπο διαβίβασης ενός «συγκινησιακού» ή ενός «λογικού» ηλεκτρικού μηνύματος διαμέσου των νευρώνων...

⁷ Αφού δέν πρόκειται για γνωσιακής κατηγορίας ενέργημα, η σχετική μάθηση δέν γίνεται με μετακένωση γνώσεων, αλλά μέσω Μαθητείας.

⁸ Σ' αυτήν την κατηγορία μπορεί κανείς να περιλάβει και αθωότερες περιπτώσεις όπως λ.χ. ιδιότυπο ντύσιμο, φωνακλάδικη συμπεριφορά και κάθε «αγένεια» κατά τον τρέχοντα κώδικα συμπεριφοράς.

ο φιλοσοφικός λόγος οφείλει κάποτε να μετουσιώνεται και σε πράξη.

– Άς διευκρινίσουμε πρώτα ότι, προφανώς, σ' αυτήν εδώ τη συζήτηση δέν αναφερόμαστε σε αστυνομικά ή δικονομικά μέσα αντιμετώπισης τέτοιας κατηγορίας ζητημάτων.

– Δεύτερον, είναι πάντα χρήσιμο να ξεκινάμε με μια σύντομη υπόμνηση των αγαθών τα οποία μου προσφέρει η Ετερότητα (§2). Μην υποτιμάτε αυτήν την εναρκτήρια συγκίνηση.

– Τρίτον, μακρά πείρα διαχειρισμού διαπροσωπικών σχέσεων δείχνει ότι πρίν από οποιαδήποτε απόφαση στάσης ή πράξης έναντι ενός μειονοτικού Άλλου, είναι χρησιμότερο να δοκιμάζει κανείς μιαν «άπλωση» στον Άλλον (να έρθεις στη θέση-του, που λέμε). Η ηθολογική αυτή τεχνική παρέχει κάποιες δυνατότητες κατανόησης, η οποία καθαρίζει το τοπίον: Μετράς και τα όσα μας προσφέρει με την παρουσία-του και με τη δράση-του αλλά και τί περιμένει από μας ως άνθρωπος.

– Όταν νοιώσει κανείς ότι εξάντλησε ολόκληρο το κατανοητικό και αγαπητικό-του δυναμικό, τότε ασκεί ψύχραιμη κρίση στο θέμα «πόσο και πού» (ακριβώς – κι όχι με ασαφείς εντυπώσεις) η συμπεριφορά του μειονοτικού απειλεί εσένα ή την Κοινότητα.

– Ύστερα, συζητάτε το πρόβλημα μ' εκείνον ή με τους εκπροσώπους του. Πάμπολλα μπορούν να κερδηθούν σ' αυτή τη φάση: Η Διαφορετικότητα μπορεί να κρατήσει όλα τα θετικά-της στοιχεία και να περιστείλει τα αρνητικά. Σημειωτέον πάντως ότι αυτή η τροποποίηση της Διαφορετικότητας ενδέχεται να επιτευχθεί με προσαρμογές εκατέρωθεν.

– Εάν μέχρι αυτή τη στιγμή έχεις ενεργήσει για το ζήτημα μόνον ως άτομο, διαθέτεις τώρα τη δυνατότητα να δράσεις ως Κοινότητα: Συζήτησε το θέμα με τους ομοίους-σου και ενεργείστε επίκοινα. Καί σ' αυτή τη φάση, ενδέχεται ν' αλλάξεις απόψεις καθώς θα επηρεάζεσαι από ενδεχομένως ευστοχότερες απόψεις των ομοίων σου.

– Πολλές φορές, υπάρχουν ευρύτερες ρυθμίσεις, οι οποίες μπορούν να ελαχιστοποιήσουν τις δυσμενείς συνέπειες της Διαφορετικότητας αναιρώντας τις ενοχλητικές-της πλευρές. Σ' αυτήν την κατηγορία υπάγονται οικονομικά, μορφωτικά ή και

χωροταξικά μέτρα, σε ατομικό ή κοινοτικό επίπεδο.

– Ένα είναι βέβαιον πάντως: Κανένας «Εαυτός» και κανένας «Άλλος» δέν δικαιούνται να επικαλεσθούν την εκ προοιμίου Αλήθεια (τάχα) της δικής-των ιδιοτυπίας. Τέτοιες μεταφυσικές θέσεις (έχουν στοιχίσει ποταμούς αιμάτων στην Ανθρωπότητα) δεν τις στηρίζει ο σύγχρονος φιλοσοφικός στοχασμός.

– Τέλος, θα ήταν φαρισαϊκό να υποστηρίξει κανείς ότι, αν όλα τούτα αποτύχουν, οι συντεταγμένες κοινωνίες οφείλουν να παραιτηθούν απ' το δικαίωμα της αυτοσυντήρησής τους. Φτάνει βεβαίως

(i) Να έχουν εξαντλήσει τις προηγούμενες συνεννοήσεις.

(ii) Να έχουν εντοπίσει τα κύρια αδιέξοδα.

(iii) Πάντως δε, να σέβονται τις διεθνείς Συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα⁹ – συνθήκες που είναι καρπός μακροχρόνιων αντιπροσωπευτικών εμπειρικών διαδικασιών και οι οποίες θα έπρεπε εκ προοιμίου να είναι σεβαστές γι' αμφοτέρους του διαλεγόμενους.

Διότι αλλιώς δεν υπάρχει κοινό έδαφος την δέ ευθύνη του αδιεξόδου θα την έχει όποιος ξεκινάει με την απόρριψη των Συνθηκών αυτών. Θέλω δηλαδή να 'πω ότι, εάν τυχόν οι πολιτικές ή οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ενός μειονοτικού

... συναισθάνομαι τον αρχικό δομητικόν ρόλο του Άλλου στην Αυτοσυνειδησιακότητά-μου (άρα νοιώθω καταρχήν ευγνωμοσύνη για τον Άλλον), διευρύνω το Είναι-μου μετέχοντας στον Άλλον (άρα εκτείνω το υποστασιακό-μου στίγμα, υπάρχω εντονότερα, ζώ διπλά) ...

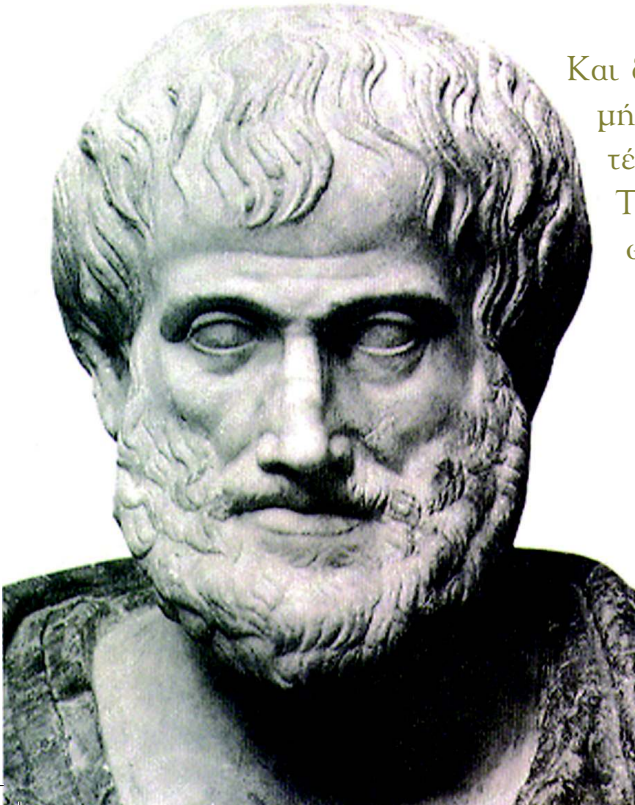
⁹ Και ναί μὲν λέγεται ὅτι οἱ Συνθήκες αὐτές εἶναι «δουτικῆς» ἐμπνεύσεως – ἀρα δὲν ἔχουν καθολικὴν ἰσχύ – ἔχουν ὅμως υπογραφῆ ἀπ' τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν χωρῶν τοῦ ΟΗΕ.

¹⁰ Ὁ νεολογισμὸς αὐτὸς ἀφορᾷ τὴν ἀνάγκη ἀνύλης («νηθικῆς» καταχρηστικῶς λεγομένης) κοινωνικῆς ἀναγνώρισης χωρὶς ἄλλης κατηγορίας ὄφελος.

(η «πλειονοτικού») αρνούνται αυτά τα ανθρώπινα δικαιώματα, τότε δημιουργείται ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα: Μιας τέτοιας φύσεως «Διαφορετικότητα» δέν αφήνει πολλά περιθώρια για κατανόηση και διαπραγμάτευση – διότι τραυματίζει τις ίδιες τις φιλοσοφικές βάσεις δομήσεως του Εγώ, τις οποίες θελήσαμε να χρησιμοποιήσουμε ως βάθρα για τη Γεφύρωση της Διαφορετικότητας.

γ) Δύο λόγια ακόμη μόνον για τα προβλήματα που γεννώνται από την Υπερ-ανταγωνιστικότητα την οποία παρατηρούμε σε πολλές ανεπτυγμένες κοινωνίες – ιδίως στον κόσμο των Επιχειρήσεων. Όπως επισημαίναμε και στην §3β, η Ανταγωνιστικότητα δέν ξεκινάει μόν από Διαφορετικότητα, μπορεί όμως να προκαλέσει «περιστασιακή διαφορετικότητα» μέσω της οικονομικής ή και αναγνωρισιακής¹⁰ αντιπαλότητας την οποίαν συνεπάγεται. Αντιπαλότητας με βαρύτατες πολλές φορές συνέπειες (ψυχολογικές ή οικονομικές) για τον Άλλον.

Υποστηρίζω ότι και εδώ το σκεπτικό και οι δράσεις των προηγούμενων παραγράφων, μπορούν να αποτρέψουν τον αήθη (όπως τον λένε) ανταγωνισμό. Δέν είναι ίσως τυχαίο ότι πολλές αμερικανικές Επιχειρήσεις «αγοράζουν» τις υπηρεσίες ειδικευμένων Γραφείων «Μαθημάτων Φιλοσοφίας για στελέχη»...

Και διότι «ευδαίμονα λέγειν [...],
μή τον τυχόντα χρόνον αλλά
τέλειον βίον», (Η.Ν. 1101α, 15).
Το κάριο ζήτημα είναι το τί μας
ωφελεί μακροπρόθεσμα. ■

Αριστοτέλης